

The Role of Wilayah in the Formation and Consolidation of Religious Identity Based on the Quranic Perspective of Ayatollah Sayyid Ali Khamenei

Dad Mohammad Amiri ¹, and Mohammad Ghafouri ²

1. Corresponding Author, Research Fellow, Imam Reza International Research Institute, Al-Mustafa International University, Khorasan Branch, Iran: dma1359@gmail.com
2. Head of the Department of Ahl al-Bayt Studies in the International Arena, Imam Reza International Research Institute, Al-Mustafa International University, Khorasan Branch, Iran: md.ghafoori@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
8 March 2026
Received in revised form:
5 April 2026
Accepted:
3 May 2026
Available online:
20 June 2026

Keywords:
Religious Identity,
Wilayah,
Holy Quran,
Ayatollah Sayyid Ali
Khamenei,
Wilayah of Taghut,
Islamic Cohesion.

ABSTRACT

OBJECTIVE: This study examines the central role of *Wilayah* (divine authority and guardianship) in forming and consolidating religious identity based on the Quranic thought of Ayatollah Sayyid Ali Khamenei, addressing why comprehensive religious identity often fails to materialize in Islamic societies despite widespread individual devotion.

METHOD: Adopting a descriptive-analytical methodology rooted in *Fiqh al-Hadith* and qualitative content analysis, this research investigates Quranic verses, Islamic narrations, and the analytical speeches and writings of Ayatollah Khamenei regarding religious identity, *Wilayah*, and social cohesion.

FINDINGS: The study reveals that *Wilayah* is not merely an isolated component of Islam, but its fundamental foundation and interpretative key, functioning as the structural “operating system” for religious identity. It establishes the prerequisite condition for the validity and spiritual acceptance of devotional acts and serves as the primary unifying mechanism against collective negligence. *Wilayah* operates across two crucial dimensions among believers: internal solidarity (*Rahma’u Baynahum*) and political-intellectual impenetrability (*Ashidda’u ‘ala al-Kuffar*). Analyzing the dialectical interplay between Divine *Wilayah*, Believers' *Wilayah*, and *Taghut's Wilayah* demonstrates that Divine *Wilayah* provides the necessary ontological axis for safeguarding monotheistic identity against tyrannical subjugation.

CONCLUSION: *Wilayah* plays a vital, irreplaceable role in constructing individual and collective Islamic identity. By fostering internal harmony and resilience against foreign domination, it consolidates monotheistic identity and offers an active pathway to counter *Taghut*. Promoting a profound understanding of *Wilayah* is essential for establishing a unified, resilient, and dignified Islamic society

Cite this article: Amiri, D. M.; & Ghafouri, M. (2026). The Role of Wilayah in the Formation and Consolidation of Religious Identity Based on the Quranic Perspective of Ayatollah Sayyid Ali Khamenei. *The Quran and Science*, 20 (38), 41-80.

<https://doi.org/10.22034/qve.2026.20109.1801>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qve.2026.20109.1801>

1. Introduction

Identity represents a dynamic, multi-layered system of beliefs, core values, and behavioral patterns that shape both individual personality and social groups, defining their unique distinctions from others. In contemporary Islamic societies, religious identity is not confined to individual spiritual convictions or isolated devotional rituals; rather, it constitutes an indispensable pillar of social cohesion, cultural durability, and collective political existence. Consequently, understanding the mechanisms that construct and fortify religious identity remains a fundamental inquiry within Quranic studies, Islamic theology (*Kalam*), and the sociology of religion.

Religious identity is anchored in foundational components: intellectual beliefs, ethical values, emotional inclinations, and observable social actions. Among these, cognitive beliefs serve as the primary substrate, governing values and directing individual and communal behaviors. However, a critical paradox confronts the contemporary Muslim world: despite widespread personal commitment to monotheism (*Tawhid*), belief in the Resurrection (*Ma'ad*), and diligent performance of religious rites such as prayer (*Salah*), fasting (*Sawm*), and pilgrimage (*Hajj*), a unified, resilient, and influential collective Islamic identity frequently fails to materialize across social and geopolitical domains. Individual piety often remains fragmented, failing to generate an empowered, autonomous, and cohesive society immune to external domination.

Addressing this deficit requires moving beyond superficial external, geopolitical, or socio-economic explanations. In the Quranic hermeneutical framework of Ayatollah Sayyid Ali Khamenei, the missing structural link is the concept of *Wilayah* (divine guardianship and organic authority). *Wilayah* is not merely one dogma among many; it is the vital axis that synthesizes individual faith, moral values, and devotional rituals into an integrated, resistant collective identity. This study systematically explores how *Wilayah* functions as the core organizational principle that transforms scattered individual religious practices into a coherent, self-sustaining, and sovereign religious identity capable of resisting tyrannical (*Taghuti*) systems.

2. Method

This study employs a qualitative, descriptive-analytical research design integrated with thematic content analysis and the specialized methodological framework of *Fiqh al-Hadith* (the jurisprudence of traditions). The research systematically investigates primary Quranic texts, canonical Islamic Hadith

corpora (such as *Al-Kafi* and *Al-Mahasin*), and the extensive exegetical and theoretical discourse of Ayatollah Sayyid Ali Khamenei, notably his seminal work *The General Pattern of Islamic Thought in the Quran (Tarh-e Kulli-ye Andisheh-ye Islami dar Qur'an)* and his thematic commentaries on Surah Al-Tawbah and Surah Al-Bara'ah.

Through *Fiqh al-Hadith*, the study analyzes thematic relationships across textual sources to uncover the structural logic linking *Wilayah* to religious identity. The research categorizes textual data into four analytical nodes:

1. The ontological definition and semantic roots of *Wilayah* (closeness, unbroken attachment, and active guardianship).
2. The dual operational dimensions of Believers' *Wilayah* (internal solidarity versus external non-subordination).
3. The hierarchy of Divine *Wilayah* as delegated to the Holy Prophet, the Infallible Imams, and qualified religious leadership (*Wali-ye Faqih*).
4. The structural opposition between Divine *Wilayah* and *Taghut's Wilayah*. These categories were iteratively synthesized to construct a comprehensive model explaining how *Wilayah* acts as the governing “operating system” of Islamic identity.

3. Findings

The analytical findings demonstrate that *Wilayah* occupies a foundational, structural position in the architecture of religious identity rather than functioning as a secondary or auxiliary element. Key findings are categorized into four major themes:

First: Wilayah as the “Operating System” and Fundamental Key of Religion. Traditional Hadith analysis (*Fiqh al-Hadith*) reveals that *Wilayah* is designated as the most vital pillar of Islam (*Al-Wilayatu Afdaluhun*). The prophetic tradition designates *Wilayah* as the “key” (*Miftah*) and “guide” (*Dalil*) to all other pillars (Prayer, Fasting, Zakat, Hajj). Without *Wilayah*, individual worship lacks direction, coherence, and spiritual efficacy. *Wilayah* functions analogous to a computer's operating system: just as software applications cannot execute without an underlying operating system, individual acts of worship remain disconnected fragments incapable of forming a resistant, collective identity without the structural architecture of *Wilayah*. Furthermore, narrations affirm that *Wilayah* is the prerequisite for the spiritual validity (*Sihhah*) and divine acceptance (*Qabul*) of devotional acts.

Second: Dual Dimensions of Believers' Wilayah. Quranic exegesis of Surah Al-Tawbah (9:71) and Surah Al-Fat'h (48:29) reveals two essential, interdependent dimensions of *Wilayah* among believers:

- *Dimension 1: Internal Solidarity and Deep Organic Cohesion (Rahma'u Baynahum).* Believers' *Wilayah* requires an interconnected, organized social body working like organs in a single human body (*Saff-e Wahid*). It mandates active mutual support, commanding good, forbidding evil, and economic solidarity (*Zakat*).

- *Dimension 2: Political and Intellectual Impenetrability (Ashidda'u 'ala al-Kuffar).* Based on Surah Al-Ma'idah (5:51), believers are strictly forbidden from forming ties of allegiance or ideological dependence with non-divine, hegemonistic powers. This dimension ensures absolute intellectual sovereignty and political self-reliance, preventing foreign cultural or ideological penetration while permitting standard, non-subordinate diplomatic engagements.

Third: The Dialectic of Divine Wilayah versus Taghut's Wilayah. The study establishes that identity is defined through distinction. Quranic exegesis of Surah Al-Baqarah (2:256) divides human existence into two mutually exclusive spheres: the domain of Allah and the domain of *Taghut* (tyrannical, non-divine power). *Taghut* encompasses both internal egoistic desires and external oppressive political regimes. Divine *Wilayah* represents Allah's absolute sovereignty, delegated to the Holy Prophet, the Infallible Imams, and righteous leadership (*Wali-ye Faqih*). An individual or society lacking active connection to Divine *Wilayah* inevitably falls under the implicit or explicit sway of *Taghut*, regardless of performing routine religious rituals.

- **Fourth: Historical Exemplars of Intellectual and Economic Independence.** The study highlights historical applications of *Wilayah* in preserving Islamic identity, such as Imam Sajjad's resolute response to the Roman Emperor's threats, asserting spiritual and intellectual dignity, and Imam Muhammad al-Baqir's strategic initiative in designing an independent Islamic currency during the reign of Abd al-Malik ibn Marwan, which severed economic reliance on foreign empires and safeguarded the Ummah's financial sovereignty.

4. Conclusion

This research concludes that *Wilayah* is the vital catalyst that converts individual religious convictions into an empowered, unified, and durable collective identity. Far from being a passive theological concept, *Wilayah* serves as an active, structural principle that unifies individual beliefs, ethical commitments, and devotional acts into a fortified social architecture. By establishing internal solidarity among believers (*Rahma'u Baynahum*) and maintaining uncompromising intellectual and political independence against external hegemony (*Ashidda'u 'ala al-Kuffar*), *Wilayah* guarantees the sovereignty and spiritual dignity of the Islamic Ummah. In contrast to fragmented religiosity that leaves societies vulnerable to *Taghuti* influence, an identity grounded in Divine *Wilayah* provides an active defense against cultural erosion and political subjugation. Consequently, cultivating a deep, systemic understanding of *Wilayah* and strengthening the organic link between the leader (*Imam*) and the community (*Ummah*) is essential for realizing an autonomous, resilient, and dignified Islamic civilization in the modern era.

نقش ولایت در شکل‌گیری و استحکام هویت دینی بر اساس نگره قرآنی امام شهید خامنه‌ای مد ظله العالی

دادمحمد امیری^۱، محمد غفوری^۲ ✉

۱. نویسنده مسئول، پژوهشگر همکار پژوهشکده بین‌المللی امام رضا علیه السلام، جامعه‌المصطفی‌العالیه خراسان، ایران، رایانامه: dma1359@gmail.com
۲. مدیر گروه اهل‌بیت‌پژوهی در عرصه بین‌الملل، پژوهشکده بین‌المللی امام رضا علیه السلام، جامعه‌المصطفی‌العالیه خراسان، ایران، رایانامه: md.ghafooni@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:	هدف: این مطالعه به بررسی نقش محوری ولایت در شکل‌گیری و تحکیم هویت دینی بر اساس اندیشه قرآنی آیت‌الله سید علی خامنه‌ای می‌پردازد و این مسئله را تبیین می‌کند که چرا با وجود دینداری فردی گسترده، هویت دینی جامع در جوامع اسلامی اغلب تحقق نمی‌یابد.
مقاله پژوهشی	روش: این پژوهش با اتخاذ روش توصیفی - تحلیلی مبتنی بر فقه‌الحديث و تحلیل محتوای کیفی، آیات قرآن، روایات اسلامی و سخنرانی‌ها و نوشتارهای تحلیلی آیت‌الله خامنه‌ای را درباره هویت دینی، ولایت و انسجام اجتماعی بررسی می‌کند.
تاریخ دریافت:	یافته‌ها: این مطالعه نشان می‌دهد که ولایت صرفاً جزئی مجزا از اسلام نیست، بلکه بنیاد اساسی و کلید تفسیری آن به شمار می‌آید و در حکم «سیستم‌عامل» ساختاری هویت دینی عمل می‌کند. ولایت شرط لازم برای اعتبار و پذیرش معنوی اعمال عبادی را فراهم می‌آورد و سازوکار اصلی وحدت‌بخش در برابر غفلت جمعی است. ولایت در میان مؤمنان در دو بُعد حیاتی عمل می‌کند: همبستگی درونی (رُحْمَاءُ یَبْتَئُهُمْ) و نفوذناپذیری سیاسی - فکری (أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ).
۱۷ اسفند ۱۴۰۴	تحلیل تعامل دیالکتیکی میان ولایت الهی، ولایت مؤمنان و ولایت طاغوت نشان می‌دهد که ولایت الهی محور هستی‌شناختی لازم را برای پاسداری از هویت توحیدی در برابر سلطه طاغوت فراهم می‌سازد.
تاریخ بازنگری:	نتیجه‌گیری: ولایت نقشی حیاتی و بی‌بدیل در ساخت هویت فردی و جمعی اسلامی ایفا می‌کند. ولایت با تقویت هماهنگی درونی و مقاومت در برابر سلطه بیگانه، هویت توحیدی را تحکیم می‌بخشد و مسیری فعال برای مقابله با طاغوت ارائه می‌دهد. ترویج فهم عمیق از ولایت برای ایجاد جامعه‌ای متحد، مقاوم و سربلند اسلامی ضروری است.
۱۶ فروردین ۱۴۰۵	کلیدواژه‌ها:
تاریخ پذیرش:	هویت دینی،
۱۳ اردیبهشت ۱۴۰۵	ولایت،
تاریخ انتشار:	قرآن کریم،
۳۰ خرداد ۱۴۰۵	آیت‌الله سید علی خامنه‌ای،
	ولایت طاغوت،
	انسجام اسلامی.

استناد: امیری، دادمحمد؛ و غفوری، محمد (۱۴۰۵). نقش ولایت در شکل‌گیری و استحکام هویت دینی بر اساس نگره

قرآنی امام شهید خامنه‌ای مد ظله العالی. *قرآن و علم*، ۲۰ (۳۸)، ۴۱-۸۰. <https://doi.org/10.22034/qve.2026.20109.1801>

ناشر: جامعه‌المصطفی‌العالیه.

مقدمه

هویت، به عنوان منظومه‌ای پویا از باورها، ارزش‌ها و الگوهای رفتاری، شخصیت فرد و گروه‌های اجتماعی را شکل می‌دهد و زمینه تمایز آنان را از دیگران فراهم می‌سازد. در جوامع اسلامی، هویت دینی صرفاً به باورهای فردی یا انجام مناسک عبادی محدود نمی‌شود؛ بلکه یکی از ارکان اساسی انسجام اجتماعی، پایداری فرهنگی و شکل‌گیری حیات اجتماعی و سیاسی مسلمانان به شمار می‌آید. از این رو، تبیین عوامل مؤثر در شکل‌گیری و استحکام هویت دینی، همواره از مسائل مهم در مطالعات قرآنی، کلام اسلامی و جامعه‌شناسی دین بوده است.

هویت دینی بر پایه مجموعه‌ای از مؤلفه‌های بنیادین، از جمله باورها، ارزش‌ها، گرایش‌ها و رفتارها شکل می‌گیرد. در این میان، باورها نقش زیربنایی دارند؛ زیرا چارچوب ارزش‌ها و گرایش‌های انسان را تعیین کرده و در نهایت در رفتار فردی و اجتماعی او تجلی می‌یابند (نوری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵-۱۶). با وجود این، بررسی وضعیت کنونی جهان اسلام پرسشی اساسی را پیش روی پژوهشگران قرار می‌دهد: چرا با وجود ایمان گسترده مسلمانان به توحید و معاد، پابندی به ارزش‌های اسلامی و اهتمام به مناسکی همچون نماز، روزه و حج، هویت دینی منسجم، فراگیر و اثرگذار در همه ساحت‌های حیات اجتماعی به‌طور کامل تحقق نمی‌یابد؟ چرا دینداری فردی، در بسیاری از موارد، به شکل‌گیری جامعه‌ای برخوردار از وحدت، اقتدار و هویت مستقل منجر نمی‌شود؟ پاسخ به این پرسش را نمی‌توان صرفاً در عوامل بیرونی، تحولات سیاسی یا چالش‌های فرهنگی جست‌وجو کرد؛ زیرا این عوامل، هرچند در تضعیف یا تقویت هویت دینی مؤثرند، به‌تنهایی تبیین‌کننده این مسئله نیستند. به نظر می‌رسد در فرایند تبدیل باورها و مناسک فردی به هویت دینی جمعی، عنصر بنیادینی وجود دارد که نقش پیونددهنده و انسجام‌بخش را بر عهده دارد و بدون آن، مؤلفه‌های مختلف دین به صورت مجموعه‌ای پراکنده باقی می‌مانند. از این رو، پرسش اصلی این پژوهش آن است که در منظومه معرفتی قرآن کریم، چه عاملی باورها، ارزش‌ها و رفتارهای دینی را در قالب هویتی واحد، منسجم و پایدار سازمان می‌دهد؟

بررسی منظومه تفسیری حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله، نشان می‌دهد که مفهوم «ولایت» صرفاً یکی از آموزه‌های اعتقادی یا فقهی اسلام نیست؛ بلکه اصلی مهم در سازمان‌دهی حیات دینی و اجتماعی مسلمانان به شمار می‌آید. در این نگاه، ولایت محور پیوند میان ایمان، ارزش‌ها، مناسک و حیات اجتماعی است و از همین رهگذر، زمینه شکل‌گیری هویت دینی

منسجم و مصون از سلطه جریان‌های غیرالهی را فراهم می‌سازد. از این منظر، ولایت را می‌توان حلقه مفقوده‌ای دانست که نقش آن در بسیاری از پژوهش‌های مرتبط با هویت دینی، به صورت مستقل و نظام‌مند مورد توجه قرار نگرفته است.

بر این اساس، پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی - تحلیلی، درصدد بازخوانی نقش ولایت در شکل‌گیری و تحکیم هویت دینی بر پایه دیدگاه قرآنی حضرت آیت‌الله‌العظمی‌خامنه‌ای است. این پژوهش می‌کوشد تبیین کند که ولایت چگونه با ایجاد پیوند میان باورها، ارزش‌ها و کنش‌های دینی، زمینه شکل‌گیری هویتی مستقل، منسجم و مقاوم را فراهم می‌آورد و بدین وسیله، خلأ موجود در تبیین فرایند هویت‌سازی دینی را روشن سازد. امید است نتایج این پژوهش، افزون بر توسعه مباحث نظری در حوزه هویت دینی، بتواند در فهم عمیق‌تر سازوکارهای انسجام اجتماعی در اندیشه قرآنی نیز سودمند باشد.

پیشینه: با توجه به اینکه محور اصلی این پژوهش بر روی دو مفهوم کلیدی «هویت دینی» و «ولایت» در اندیشه حضرت آیت‌الله‌العظمی‌سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله علیه متمرکز است، ضرورت دارد تا پیشینه تحقیق با تمرکز بر آثاری که به این دو موضوع یا موضوعات مشابه پرداخته‌اند، بررسی شود. در ادامه، برخی از مهم‌ترین آثار مرتبط با این حوزه معرفی و تحلیل خواهند شد:

۱. درآمدی بر هویت ملی در اندیشه حضرت آیت‌الله‌العظمی‌خامنه‌ای رحمته‌الله علیه: موضوعات مورد بررسی در این کتاب شامل هویت ملی از نگاه رهبری، هویت ملی در ایران، هویت جمعی جهان اسلام، تهدیدهای علیه هویت ملی و راهکارهای تقویت آن می‌باشد (رهبر، ۱۴۰۲).

۲. مؤلفه‌های هویت اسلامی و ایرانی در اندیشه حضرت آیت‌الله رحمته‌الله علیه: هدف اصلی این پژوهش، شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده هویت اسلامی و ایرانی در منظومه فکری حضرت آیت‌الله‌العظمی‌سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله علیه است (مرشدی زاده و احمدلو، ۱۳۹۶).

۳. ولایت و انسان‌سازی در منظومه فکری رهبر انقلاب: این کتاب به قلم اسماعیل فخریان، با گردآوری و تحلیل بیانات مقام معظم رهبری، به بررسی مفهوم ولایت و نقش آن در تربیت انسان پرداخته است. (فخریان، ۱۴۰۲)

۴. ولایت و حکومت: این کتاب، بر اساس بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، مبانی حکومت اسلامی را با تأکید بر توحید، نبوت و ولایت بررسی می‌کند. شاخصه‌های حاکمان الهی، تفاوت با حاکمان طاغوتی و پاسخ به شبهات حکومت اسلامی در عصر غیبت از موضوعات اصلی آن است (مرکز، ۱۴۰۰)

۵. ولایت و تشیع (ره‌نامه ۹): این کتاب مجموعه‌ای از بیانات حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله درباره ولایت و تشیع است که ابعاد مختلف این دو مفهوم را بیان می‌کند (موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۴۰۲).

این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که ولایت نقش برجسته‌ای در تربیت انسان و هدایت جامعه ایفا می‌کند؛ اما بررسی دقیق‌تر رابطه میان ولایت و هویت دینی و نقش ولایت در استحکام هویت دینی همچنان نیازمند پژوهش و بررسی است. پژوهش حاضر با توجه به خلأ مذکور، با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی، به بررسی تحلیل‌های قرآنی حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله در این زمینه می‌پردازد.

الف. مفهوم‌شناسی

۱. هویت

واژه «هویت» (Identity) در زبان عربی به معنای «ذات»، «ماهیت»، «هم‌ذاتی»، «هم‌جوهری»، (آذرتاش، ۱۳۸۶: ۱۶۷) «حقیقت شیء یا کسی که موجب تمایز او از غیرش می‌شود» است. (ابراهیم، ۱۹۸۹: ۹۹۸/۲)

در زبان انگلیسی به معنای «همسانی» و در عین حال «فرایند پویا» است (Simpson & Weiner, 2010: 7/ 620). در زبان فارسی نیز هویت به معنای «کیستی»، «چیستی» و «آنچه موجب شناسایی شخص باشد» تعریف شده است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۳۱۸۸/۲؛ مؤمنی‌زاده، ۱۳۹۶: ۶۸۲؛ معین، ۱۳۸۸: ۱۸۰۳)؛ بنابراین، هویت هم جنبه ثابت و هم جنبه متغیر دارد و به‌عنوان مجموعه‌ای از ویژگی‌ها، باورها و ارزش‌ها است که فرد را از دیگران متمایز می‌کند. این مفهوم در طول زمان شکل می‌گیرد و تحت تأثیر تجربیات و تعاملات اجتماعی تغییر می‌کند.

معنای اصطلاحی هویت در علوم مختلف از جمله روانشناسی، (Psychology) جامعه‌شناسی، (Sociology) انسان‌شناسی، (Anthropology) فلسفه (Philosophy) و ... بررسی شده و نظریه‌پردازان و پژوهشگران هرکدام به تناسب دیدگاه خود تعریف خاصی از هویت ارائه داده‌اند. در هر یک از این علوم، تعریف هویت ممکن است کمی متفاوت باشد. از آنجاکه مبنای بیشتر تعریف‌های اصطلاحی هویت، روانشناسی و جامعه‌شناسی است، در اینجا تعریف اصطلاحی این واژه را در علوم روانشناسی و جامعه‌شناسی را ذکر می‌کنیم:

در روانشناسی، هویت به عنوان یک فرآیند پویا در نظر گرفته می شود که در طول زندگی فرد شکل می گیرد و تحت تأثیر عوامل مختلفی از جمله ژنتیک، تربیت، محیط اجتماعی و فرهنگ قرار می گیرد. (اریکسون، ۱۳۹۶: ۱۳۵-۱۳۸) اریکسون معتقد است هویت در دوران نوجوانی و از طریق پاسخ به پرسش هایی مانند «من کیستم؟» شکل می گیرد. این فرآیند شامل شناخت نقش ها و مسئولیت های اجتماعی و ارزیابی قابلیت های آینده است. به باور اریکسون، هویت نوجوان تحت تأثیر عوامل اجتماعی - فرهنگی نظیر نژاد و مذهب نیز قرار دارد. (شرفی، ۱۳۷۹: ۱۶)

در جامعه شناسی، هویت به عنوان احساس تعلق فرد به گروه ها و جوامع مختلف تعریف می شود. (گیدنز، ۱۳۹۸: ۱۹۶-۱۹۷) آنتونی گیدنز هویت را مجموعه ای از ویژگی ها، روابط و موقعیت هایی می داند که فرد را از دیگران متمایز می کند. میشل فوکو نیز هویت را به عنوان مجموعه ای از «نقاب ها» توصیف می کند که هر فرد برای تعامل با دنیای اطراف خود به کار می گیرد. (لطف آبادی، ۱۳۹۲: ۵۵)

به طور کلی، هویت هم زمان دو نسبت میان افراد برقرار می کند: نسبت شباهت و نسبت تمایز. یعنی هویت مشخص می کند که افراد در چه زمینه هایی با یکدیگر مشابه هستند و در چه زمینه هایی از یکدیگر متمایز می شوند. (لطف آبادی، ۱۳۹۲: ۵۵) انسان ها از لایه های هویتی مختلفی مانند قومی، ملی، مذهبی و اجتماعی برخوردارند که بر اساس عواملی مانند قومیت، محل زندگی، دین، زبان، ملیت، جنسیت، شغل و طبقه اجتماعی شکل می گیرند. این لایه ها در تعامل با یکدیگر هستند و با انباشتشان بر روی یکدیگر در مجموع هویت کلی فرد را شکل می دهند. (نمودار ۱)

نمودار ۱: هویت هم زمان دو نسبت میان افراد و اشیاء برقرار می کند

۲. ولایت

واژه «ولایت» از ریشه «وَلَّی» مشتق شده است و در لغت دارای دو معنای اصلی «نزدیکی» و «پیوستگی» است. معنای نزدیکی به هر دو شکل فیزیکی و معنوی قابل تعمیم است و نشان دهنده رابطه ای تنگاتنگ با تأثیر متقابل است. (جوهری، ۱۴۰۴ق: ۲۵۲۸/۶؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق: ۱۴۱/۶)

معنای پیوستگی نیز به تبعیت و اتصال اشاره دارد، به گونه‌ای که یکی بلافاصله پس از دیگری قرار گیرد و فاصله‌ای میان آن‌ها نباشد. (ازهری، ۱۴۲۱ق: ۳۲۱-۳۲۲؛ مصطفوی، ۱۳۸۵: ۲۰۳/۱۳) معانی دیگری همچون تسلط، فرمانروایی، محبت، سرپرستی، و تصرف نیز برای این واژه ذکر شده است که همگی به نوعی به نزدیکی و ارتباط خاص دلالت دارند (جوهری، ۱۴۰۴ق: ۲۵۲۸/۶؛ ابن‌فارس، ۱۴۰۴ق: ۱۴۱/۶؛ خلیل بن احمد، ۱۴۰۹ق: ۳۶۶/۸؛ ابن‌منظور، ۱۴۰۷ق: ۴۰۷/۱۵) در روابط انسانی و اجتماعی، مفهوم ولایت بیشتر به معنای تدبیر و سرپرستی است. در این زمینه، «ولی» کسی است که بر امور «مولى علیه» خود نظارت دارد و مسئولیت تدبیر امور او را بر عهده می‌گیرد. این نوع ولایت در بسیاری از مناسبات اجتماعی و انسانی دیده می‌شود. (فیاض‌بخش و محسنی، ۱۳۹۶: ۴۳/۴؛ ساعدی، ۱۳۹۴: ۴۲) تحلیل‌های عمیق‌تر این مفهوم از منظر قرآن کریم در بخش بعدی مقاله بررسی خواهد شد.

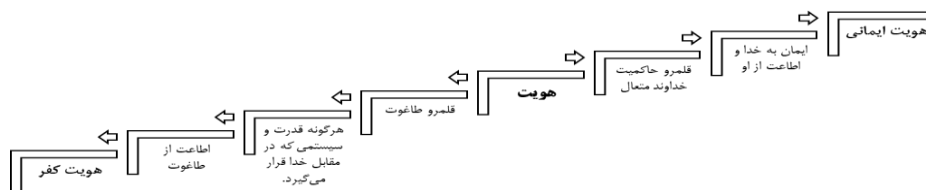
ب. مبانی نظری هویت دینی و ولایت در نگره قرآنی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای

۱. هویت دینی

همان‌گونه در مفهوم‌شناسی هویت بیان شد، هویت به‌طور هم‌زمان بر دو مؤلفه اصلی «شبهات» و «تفاوت» مبتنی است؛ به این معنا که هویت هر فرد یا گروه ترکیبی از ویژگی‌های مشترک با دیگران و خصیصه‌های منحصر به فردی است که او را از سایرین متمایز می‌کند. دین به‌عنوان مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده هویت، نقش قابل‌توجهی در ایجاد همبستگی و تمایز میان افراد ایفا می‌کند. در قرآن کریم، این مطلب به زیبایی بازتاب یافته است: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكُفِّرْ بِالطَّاغُوتِ وَ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (بقره: ۲۵۶).

حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله‌علیه در تفسیر این آیه شریفه، «کفر به طاغوت و ایمان به خدا» را به‌عنوان معرفتی کلیدی معرفی کرده که جهان را به دو قلمرو طاغوت و الله تقسیم می‌کند: «این یک معرفتی است، این یک اصل است؛ کفر به طاغوت و ایمان به خدا؛ یعنی ما همه عالم وجود را تقسیم می‌کنیم به دو قسمت: یک قسمت منطقه نفوذ طاغوت است، باید به آن کفر ورزید؛ یک قسمت منطقه نفوذ الله است، باید به او ایمان آورد، باید او را باور کرد؛ هویت ایمانی در مقابل هویت کفر» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶).

بر اساس دیدگاه مقام معظم رهبری، ایمان به خدا هویتی مستقل و متمایز از هویت کفر ایجاد می‌کند. این هویت بر پایه معرفتی استوار است که باورها، ارزش‌ها و گرایش‌های انسان مؤمن را تحت تأثیر قرار می‌دهد و به شکل‌گیری هویت او می‌انجامد. این هویت بر تمام ابعاد زندگی فردی و اجتماعی او اثرگذار است (نمودار ۲).

نمودار ۱: ایمان به خدا هویتی مستقل و متمایز از هویت کفر ایجاد می‌کند

به این نکته باید توجه داشت که تمایز هویتی، به معنای جنگ و دشمنی با تمام افراد در قلمرو کفر نیست؛ بلکه به معنای حفظ مرزهای هویتی و عدم وابستگی به طاغوت است. حفظ هویت ایمانی، انسان را در برابر هجمه‌های طاغوت حفظ می‌کند:

«این به معنای این نیست که ما دائم بایستی با هر کسی که در هویت کفر است بجنگیم؛ این معنایش مقاتله نیست؛ این معنایش عدم ارتباط هم نیست؛ این معنایش [عدم] تبادل معلومات هم نیست؛ این معنایش استقلال هویت ایمانی و مرزبندی هویت ایمانی است تا [انسان] بتواند در مقابل هویت طاغوت و هویت کفر، خودش را حفظ کند، نگه دارد، تکمیل کند، رو به پیشرفت حرکت کند.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶).

براین اساس هویت اسلامی، عنصری کلیدی در انسجام و عزت امت اسلامی است. این هویت، به مسلمانان درک مشترکی از جهان و جایگاه خود در آن ارائه می‌دهد و آنان را حول محور مشترکی گرد هم می‌آورد. نمونه بارز این هویت دینی را می‌توان در انقلاب جمهوری اسلامی ایران مشاهده کرد:

«حرکت نظام اسلامی و جمهوری اسلامی و انقلابی که این حرکت را به وجود آورد، به سمت یک هویت حقیقی ماندگار مستحکم قابل دوام و دفاع در مقابل تهاجم‌هاست؛ هویت اسلامی، اتکاء به خدای متعال، احساس عزت از مسلمان بودن، تکیه بر ظرفیت‌ها و نیروهایی که خدای متعال به ما بخشیده است.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰)

۲. ولایت

واژه «ولایت» در قرآن کریم به دو صورت «وَلَايَت» و «وَلَايَت» آمده است. پژوهشگران در معنای دقیق این واژه دو دیدگاه کلی دارند: برخی معتقدند هر دو صورت، به یک معنا دلالت دارند (مانند نصرت، قرابت یا تولی امر) و برخی دیگر بین این دو تفاوت قائل شده و هر یک را به معنای خاصی تفسیر می‌کنند، (حق جو، ۱۳۸۹: ۳۴-۳۶؛ مهدوی و کاظمی، ۱۳۹۹: ۱۶۱) مانند راغب اصفهانی که «وَلَايَت» را به معنای نصرت و «وَلَايَت» را به معنای حکومت و تصدی امور دانسته است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۸۸۵) بررسی‌های لغوی نشان می‌دهد که معنای اصلی «ولایت» به «قرب» و «نزدیکی» برمی‌گردد و سایر معانی مانند سلطنت و امارت، لوازم و نتایج این معنای بنیادین هستند. حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله نیز در استنباط معنای اصلی ولایت، آن را «نزدیک بودن دو چیز به یکدیگر» تعریف کرده و می‌فرماید:

«فرض بفرمایید وقتی که دو ریسمان محکم به هم تائیده می‌شوند و جدا کردن آن‌ها از یکدیگر به‌آسانی ممکن نیست آن را در عربی «ولایت» می‌گویند. ولایت یعنی اتصال و ارتباط و قرب دو چیز به‌صورت مماس و مستحکم با یکدیگر...» (خامنه‌ای، ۱۳۷۶)

در قرآن کریم، مفاهیمی همچون «ولایت مؤمنان نسبت به یکدیگر»، «ولایت خدا» و «ولایت طاغوت» بر اساس همین معنای اساسی قابل تفسیر هستند. در ادامه این مقاله، این سه نوع ولایت مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

یک. ولایت مؤمنان نسبت به یکدیگر

«ولایت مؤمنان» به‌عنوان یکی از اصول بنیادین در قرآن کریم مطرح شده است. این اصل، پیوند عمیق و بی‌وسنگی اجتماعی و معنوی میان اعضای جامعه ایمانی را نشان می‌دهد. براساس این اصل، مؤمنان نسبت به یکدیگر مسئولیت دارند و باید در امر به معروف و نهی از منکر، اقامه نماز، پرداخت زکات و اطاعت از خدا و پیامبر همکاری کنند. (مکارم شیرازی، ۱۴۲۸ق: ۳۲) آیه ۷۱ سوره توبه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین آیات در این زمینه، بر ولایت مؤمنان نسبت به یکدیگر تأکید می‌کند:

﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ يَطِيعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (توبه: ۷۱)؛ در تفسیر واژه «ولایت» در این آیه شریفه، بیشتر مفسران مانند سمرقندی

(سمرقندی، ۱۴۱۶: ۷۳/۲)، طوسی (طوسی، بی تا، ۲۵۷/۵)، طبرسی (طبرسی، ۱۳۷۲: ۷۶/۵)، مراغی (مراغی، ۱۳۷۱ق: ۱۵۹/۱۰)، مغنیه (مغنیه، الکاشف، ۱۴۲۴ق: ۶۹/۴) و رشید رضا (رشیدرضا، ۱۴۱۴ق: ۵۴۱/۱۰) «ولایت» را به معنای «یاری و نصرت متقابل مؤمنان» تفسیر کرده‌اند. این مفسران بر اهمیت حمایت و کمک متقابل مؤمنان در انجام وظایف دینی تأکید دارند. برخی مانند مراغی و رشید رضا، معنای «ولایت» را فراتر از نصرت دانسته و آن را شامل اخوت و مودت نیز می‌دانند (رشیدرضا، ۱۴۱۴ق: ۵۴۱/۱۰؛ مراغی، ۱۳۷۱ق: ۱۵۹/۱۰).

حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای^۱ در تفسیر این آیه، ضمن تأیید معنای «نصرت» و «یاری»، بر جنبه عمیق‌تر و گسترده‌تر «ولایت» تأکید دارند. ایشان «ولایت» را پیوندی هماهنگ و عمیق میان مؤمنان می‌دانند که بر اساس باورهای مشترک، اهداف واحد و ارزش‌های الهی شکل می‌گیرد. ایشان در توضیح این مطلب به هماهنگی اعضاء بدن انسان مثال زده می‌فرماید: «شما به قالب و جسد يك انسان نگاه کنید. مشاهده خواهید کرد که فقط این نیست که چند عضو مانند چشم و زبان و گوش و معده در کنار هم قرار گرفته باشند؛ بلکه علاوه بر این‌ها در میان اعضا و جوارح انسان، هماهنگی و نوعی اتحاد هم دیده می‌شود... در صفوف مؤمنان هم مطلب از همین قرار است. یعنی حرکات آن‌ها متناسب با یکدیگر است. کاری که يك مؤمن انجام می‌دهد، به اندازه نیاز جامعه‌ای است که مؤمنان به وجود آورده‌اند و بر طبقِ خلأ پدید آمده در صف مؤمنان است و می‌خواهد آن خلأ را پُر کند؛ بنابراین معنای ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ﴾ آن است که مؤمنان علاوه بر آنکه محبت و نصرت دارند، هماهنگی و اتحاد نیز بینشان هست، که ما از آن تعبیر می‌کنیم به «صف واحد داشتن» و «تشکیلات درست داشتن» و خاصیت آن، این است که میان افراد آن تشکیلات و سازمان، اتحادی کامل وجود دارد (خامنه‌ای، ۱۴۰۱: ۳۹۵).

بر اساس نگره قرآنی مقام معظم رهبری، ولایت مؤمنان نسبت به یکدیگر به معنای «پیوستگی»، «هم‌جهگی» و «اتصال شدید» گروهی از انسان‌ها است که دارای اندیشه‌ای مشترک و در جستجوی هدفی واحد هستند و در یک مسیر گام برمی‌دارند. این افراد برای دستیابی به یک هدف مشترک تلاش می‌کنند و به یک فکر و عقیده باور دارند. برای حفظ و بقای این گروه، باید ارتباط نزدیکی میان اعضا برقرار باشد و آن‌ها از سایر جبهه‌ها و قطب‌ها جدا بمانند (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۱۳).

دو. ولایت خداوند سبحان

ولایت خداوند سبحان به معنای حاکمیت و مدیریت مطلق او بر تمامی موجودات است. این ولایت که مظهر توحید در ربوبیت محسوب می‌شود، بر مالکیت و تدبیر مطلق خداوند در جهان دلالت دارد. ولایت الهی، شرط ضروری برای بقای هستی است و از صفات ذاتی و جدایی‌ناپذیر خداوند به شمار می‌رود (سبحانی، ۱۴۲۶: ۷۳-۷۷؛ حسینی طهرانی، ۱۴۲۶: ۱۲۸/۵). حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله ولایت حقیقی تنها از آن خداوند دانسته می‌فرماید:

«ولی با تشدید یاء به معنای فرمانرواست؛ یعنی کسی که تمامی نیروها باید از او الهام بگیرند و همه امور به او بازگردد. به‌طور خلاصه، ولی کسی است که مدیریت جامعه اسلامی، چه از جنبه فکری و چه از جنبه عملی، با اوست... ولی جامعه اسلامی کیست؟... قرآن پاسخش را در یک کلمه می‌دهد و می‌گوید: ولی واقعی جامعه اسلامی خداوند است. در جامعه اسلامی، حاکمیت تنها از آن خداوند متعال است و هیچ‌کس دیگری نمی‌تواند جایگزین این مقام شود. این همان اصلی است که توحید و نبوت نیز بر آن تأکید می‌کنند.» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۶۰).

قرآن کریم در آیاتی نظیر آیه ۹ سوره شوری و موارد متعدد دیگر (بقره: ۲۵۷؛ أعراف: ۵؛ آل عمران: ۶۸؛ محمد: ۱۱؛ أنفال: ۴۰؛ حج: ۲۲؛ تحریم: ۴؛ رد ۱۱)، بر انحصار ولایت به خداوند متعال تأکید می‌کند. در این آیات، ولایت حقیقی به خداوند نسبت داده شده و پذیرش آن واجب شمرده شده است. (طباطبایی، ۱۴۰۲: ۲۲/۱۸) ولایت انسان در چارچوب اندیشه اسلامی، تفویضی و مشروط بوده و تنها با اذن الهی محقق می‌شود. اصل عدم جواز ولایت برای غیر خداوند جز با اجازه صریح یا ضمنی او از اصول اساسی اندیشه اسلامی است (طاهری خرم‌آبادی، ۱۳۸۹: ۱۰۸-۱۲۹؛ جوادی آملی، ۱۳۸۳: ۱۳۲-۱۵۵). در سوره مبارکه نساء می‌خوانیم:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ ...﴾ (نساء: ۵۹).

مفسران این اطاعت را در واقع اطاعتی از خداوند سبحان تفسیر می‌کنند؛ زیرا ولایت این گروه، ولایتی تفویضی از سوی خداوند است (طاهری خرم‌آبادی، ۱۳۸۹: ۱۳۳) بر این اساس، وجوب اطاعت از خداوند متعال مستلزم وجوب اطاعت از کسانی است که خداوند ولایت آن‌ها را بر بندگان قرار داده است (جوادی آملی، ۱۳۶۸: ۱۳) چنانکه در سوره مبارکه مائده می‌خوانیم:

﴿إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ رَاكِعُونَ﴾

(مائده: ۵۵)؛

آیه شریفه سه مرجع اصلی ولایت مؤمنان را معرفی می‌کند: خداوند، پیامبر و مؤمنانی با ویژگی‌هایی خاص. این حصر، نشان‌دهنده نفی ولایت دیگران است. رهبر معظم انقلاب در توضیح این آیه به نقش ولایت رسول خدا ﷺ اشاره می‌کند و بیان می‌دارند که در یک جامعه اسلامی، پیامبر به‌عنوان نماینده خداوند، زمام قدرت را به دست می‌گیرد و هیچ حاکم دیگری جز او حق حکومت بر مردم را ندارد. پیامبر نه تنها راهنما و رهبر دینی است، بلکه حاکم سیاسی و اجتماعی نیز به شمار می‌رود:

«آن کسی که عملاً در جامعه، زمام فرمان را و امر و نهی را به دست می‌گیرد از سوی پروردگار عالم، رسول اوست. لذا در جامعه‌ای، وقتی که پیامبری آمد، معنی ندارد که با بودن پیغمبر، حاکم دیگری به‌جز پیغمبر بر مردم حکومت بکند. پیغمبر یعنی همان کسی که باید زمام قدرت را در جامعه به دست بگیرد، حاکم باشد.» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۶۲).

آیه ۵۵ سوره مبارکه مائده به‌صراحت بیان می‌کند که ولایت و سرپرستی جامعه مؤمنان به کسانی تعلق دارد که ایمان حقیقی، اقامه نماز و عدالت‌محوری را در عمل خود محقق می‌سازند. این ویژگی‌ها، ارتباط عمیق آن‌ها با خداوند و تلاش برای ایجاد عدالت اجتماعی و معنویت در جامعه را نشان می‌دهد. ماجرای تاریخی کمک امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) به نیازمند در حال نماز، که منجر به نزول این آیه شد، مصداقی از ولایت الهی ایشان به‌عنوان جانشین پیامبر است. برخلاف روش‌های ظالمانه نظیر حکومت معاویه، ولایت در اسلام بر پایه صلاحیت الهی و صفات برجسته معنوی و اجتماعی بنا شده و تنها به افرادی واگذار می‌شود که از سوی خداوند به دلیل ایمان کامل و رعایت مصلحت بشری منصوب شده باشند (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۶۲-۴۶۵).

سه. ولایت طاغوت

طاغوت از ریشه «طَغَى» به معنای «تجاوز از حد» یا «فراتر رفتن از مرز اعتدال» در ابعاد مادی و معنوی است. از این‌رو، واژگانی نظیر «طَغْيَة» و «طَغْوَة» برای اشاره به قله یا مکان‌های بلند استفاده می‌شود، زیرا این مکان‌ها از حالت اعتدال خارج شده‌اند (مصطفوی، ۱۳۸۵: ۸۲/۷). طغیان نیز به معنای خروج از نظم و اعتدال بوده و فرد متجاوز به این حدود، طاغی یا طاغوت خوانده می‌شود (جوهری، ۱۴۰۴ق: ۲۴۱۲/۶؛ عسکری، بی‌تا، ۲۲۴/۱).

واژه «طاغوت» هشت بار در قرآن آمده است (عبدالباقی، ۱۴۰۷ق: ۴۲۶) و مصدر آن «طُغیان» به معنای تجاوز از حد طبیعی خود است. ایزوتسو این واژه را مترادف با استکبار دانسته و آن را به رودخانه‌ای تشبیه کرده که آبش از کرانه‌ها سرریز می‌شود. این معنا به صورت مجازی برای غرور و تکبر به کار رفته که منجر به سرپیچی از حق می‌شود (ایزوتسو، ۱۳۹۴: ۲۹۹-۳۰۰).

طاغوت در قرآن و اندیشه اسلامی، هر موجود یا پدیده‌ای است که جایگزین خداوند شده و مانع هدایت بشریت می‌شود. مفسران قرآن مصادیق مختلفی برای طاغوت ذکر کرده‌اند که شامل شیطان، بت‌ها، انسان‌ها و جنیان سرکش، و هر آنچه به جای خدا پرستیده شود، می‌شود. افرادی که مسیر بت‌پرستی و گمراهی را تسهیل می‌کنند نیز طاغوت محسوب می‌شوند (طبرسی، ۱۳۷۲: ۶۳۱/۲؛ طوسی، بی‌تا، ۳۱۳/۲).

امام خمینی طاغوت را به دو دسته تقسیم می‌کند:

طاغوت درونی: نیروهای نفسانی و شیطانی مانند هواهای نفسانی، خواسته‌های نامشروع و وسوسه‌های شیطانی که انسان را از مسیر حق منحرف می‌کنند (خمینی، ۱۳۸۹: ۳۵۴/۱۲-۳۵۵).
 طاغوت بیرونی: حکومت‌ها و ساختارهای اجتماعی مبتنی بر ظلم و بی‌عدالتی که حقوق انسان‌ها را پایمال می‌کنند (خمینی، ۱۳۹۹: ۶۵/۷).

حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله نیز این دیدگاه را دنبال کرده و طیف گسترده‌ای از عوامل را به عنوان طاغوت معرفی می‌کنند، از جمله نفس، هوس‌ها، قدرت‌های استبدادی و هر آنچه انسان را از مسیر الهی منحرف کند (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۳۲۷، ۳۴۳، ۳۷۶-۳۷۸).

ج. جایگاه ولایت در ساختار هویت دینی

تا اینجا، مفاهیم «هویت دینی» و «ولایت» در نگاه قرآنی حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله روشن شد. در ادامه، به تحلیل «جایگاه ولایت در ساختار هویت دینی» خواهیم پرداخت. همان‌گونه که در بررسی مفهوم «هویت دینی» در منظومه فکری حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله بررسی شد، بر اساس تحلیل آیه ۲۵۶ سوره بقره، ایمان به خداوند، هویتی مستقل و متمایز از هویت کفر ایجاد می‌کند. این تمایز ناشی از جهان‌بینی توحیدی مؤمنان است. با این حال، پرسشی اساسی مطرح می‌شود: «چرا با وجود ایمان به مبدأ و معاد و انجام شعائر دینی توسط اکثریت جامعه اسلامی، هویت اسلامی به عنوان

یک حقیقت یکپارچه در برابر هویت کفر و طاغوت شکل نمی‌گیرد؟ رهبر معظم انقلاب در این باره تأکید دارند که هویت اسلامی به عنوان یک شخصیت واحد در بسیاری از کشورهای اسلامی وجود ندارد. ایشان بیان می‌کنند:

«امروز در بسیاری از کشورهای اسلامی چیزی به نام هویت اسلامی وجود ندارد؛ بله، مردم مسلمان‌اند، نماز هم می‌خوانند، روزه هم می‌گیرند، شاید زکات هم می‌دهند؛ اما مجموعه جامعه، هویت اسلامی ندارد؛ یعنی یک شخصیتی، یک حقیقتی قرارگرفته در مقابل حقیقت کفر و حقیقت طاغوت وجود ندارد.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶).

هویت دینی ترکیبی از باورها، ارزش‌ها، گرایش‌ها، اهداف و صفاتی است که ماهیت این هویت را شکل می‌دهند (نوری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵/۴-۱۶). باورها به عنوان مؤلفه‌ای بنیادی، جهت‌دهی به ارزش‌ها و گرایش‌ها را بر عهده دارند و منجر به ایجاد صفات خاص می‌شوند. حال، باوجود ایمان به مبدأ و معاد، پذیرش ارزش‌های اسلامی و انجام بسیاری از مناسک دینی مانند نماز، روزه و حج در میان مسلمانان، چرا هویتی جامع و فراگیر به نام هویت دینی شکل نمی‌گیرد؟

پاسخ به این سؤال را باید در مفهوم کلیدی «ولایت» و جایگاه آن در منظومه معارف دینی رصد کرد. تحلیل حاضر با اتکا به روش‌شناسی «فقه الحدیث»، که به فهم عمیق و کشف روابط نظام‌مند میان متون روایی می‌پردازد، نشان می‌دهد که ولایت صرفاً یک جزء در کنار سایر اجزای دین نیست؛ بلکه دارای نقشی زیربنایی و سازمان‌دهنده در شکل‌گیری و انسجام هویت دینی است. این رویکرد تحلیلی، که بر کشف انسجام مضمونی میان روایات متمرکز است، نشان می‌دهد که سنت روایی معصومین (علیهم‌السلام) ولایت را در چند محور کلیدی و به هم پیوسته معرفی می‌کند:

الف. ولایت به مثابه رکن بنیادین و کلید فهم دین: دسته نخست روایات، ولایت را برترین و کلیدی‌ترین رکن اسلام معرفی می‌کند. به عنوان نمونه، امام باقر (علیه‌السلام) در پاسخ به پرسش زراره، تصریح می‌فرماید: «الْوَلَايَةُ أَفْضَلُهُنَّ لِأَنَّهَا مُفْتَاْحُهُنَّ وَ الْوَالِي هُوَ الدَّلِيلُ عَلَيْهِنَّ»؛ ولایت برتر از همه آن‌هاست؛ زیرا ولایت کلید آن‌هاست و ولی (امام) راهنمای آن‌هاست. (برقی، ۱۳۷۱: ۲۸۶/۱) این روایت نشان می‌دهد که تعابیر «مفتاح» (کلید) و «دلیل» (راهنما)، صرفاً استعاره‌هایی برای بیان برتری نیستند، بلکه بیانگر رابطه‌ای معرفت‌شناختی و کارکردی هستند. چنانکه شارحان حدیث نیز تبیین کرده‌اند، «مفتاح» بودن ولایت به این معناست که صحت و جهت‌گیری سایر ارکان دین، تنها

از طریق دروازه ولایت قابل تحقق است (مجلسی، ۱۴۰۴ق: ۹۵/۷). بنابراین، ولایت دروازه ورود به فهم صحیح و عمل به سایر ارکان دین است و بدون آن، سایر اجزاء فاقد جهت‌گیری و پیوستگی لازم برای ساختن یک هویت دینی اصیل خواهند بود.

ب. ولایت به مثابه شرط صحت و مقبولیت اعمال: در امتداد منطقی محور پیشین، دسته دوم روایات، ولایت را به عنوان شرط لازم برای صحت و مقبولیت اعمال عبادی معرفی می‌کنند. امام باقر (علیه السلام) در حدیثی مشهور می‌فرماید: «لَوْ أَنَّ رَجُلًا قَامَ لَيْلَهُ وَ صَامَ نَهَارَهُ... وَ لَمْ يَعْرِفْ وَلَايَةَ وَلِيِّ اللَّهِ فَيَوَالِيَهُ... مَا كَانَ لَهُ عَلَى اللَّهِ جَلٌّ وَ عَزٌّ حَقٌّ فِي تَوَابِهِ وَ لَا كَانَ مِنْ أَهْلِ الْإِيمَانِ» (برقی، ۱۳۷۱: ۲۸۷/۱). این بیان، که در کتب حدیثی متعدد و با اسناد مختلف تکرار شده، یک اصل خدشه‌ناپذیر در نظام کلامی شیعه را تثبیت می‌کند: عبادت بدون معرفت و تبعیت از ولی خدا، فاقد ارزش معنوی و پاداش الهی است. همچنین، امام صادق (علیه السلام) با تشبیهی بلیغ می‌فرماید: «أَتَأْتِي الْإِسْلَامَ ثَلَاثَةَ الصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ وَ الْوَلَايَةِ لَا تَصِحُّ وَاحِدَةٌ مِنْهُنَّ إِلَّا بِصَاحِبَتَيْهَا» (کلینی، ۱۴۰۸ق: ۱۸/۲). این حدیث که شیخ کلینی آن را در باب «دعائم الاسلام» (پایه‌های اسلام) جای داده، نشان‌دهنده درک عمیق محدثان از پیوستگی نظام‌مند این سه رکن است. تشبیه به «أَتَأْتِي» (سه پایه دیگر) به روشنی نشان می‌دهد که این ارکان، اجزایی منفک و مستقل نیستند، بلکه یک ساختار به هم پیوسته را تشکیل می‌دهند که با حذف هر یک (به‌ویژه ولایت)، کل ساختار فرو می‌ریزد. این روایات، ولایت را روح حاکم بر اعمال و شرط اثربخشی مناسب در شکل‌دهی به هویتی مقاوم می‌دانند.

ج. ولایت به مثابه عامل تمایز و انسجام‌بخش در برابر غفلت عمومی: دسته سوم روایات، به یک آسیب‌شناسی اجتماعی اشاره دارند: غفلت جامعه از جایگاه محوری ولایت، علی‌رغم تأکید ویژه بر آن. در حدیثی از امام باقر (علیه السلام) آمده است: «وَلَمْ يَتَذَكَّرْ بِشَيْءٍ كَمَا تُؤَدَّى بِالْوَلَايَةِ فَأَخَذَ النَّاسُ بِأَرْبَعٍ وَ تَرَكُوا هَذِهِ يَعْنِي الْوَلَايَةَ» (کلینی، ۱۴۰۸ق: ۱۸/۲)؛ این روایت، که در کنار روایات پیشین آمده، یک رابطه علت و معلولی را تبیین می‌کند: چون ولایت به عنوان «مفتاح» و «اصل سازمان‌دهنده» کنار گذاشته شده، جامعه دچار گزینش‌گری در دین (أَخَذَ النَّاسُ بِأَرْبَعٍ وَ تَرَكُوا هَذِهِ) و در نتیجه، فقدان یک نظام ارزشی و رفتاری یکپارچه شده است. ولایت با ایجاد یک محوریت فکری و عملی، از این پراکندگی جلوگیری کرده و به هویت دینی، انسجام و قدرت تمایزبخشی در برابر سایر هویت‌ها می‌بخشد.

بنابراین، تحلیل مبتنی بر رویکرد حدیث‌پژوهی نشان می‌دهد که ولایت، جایگاهی فراتر از یک باور جزئی دارد و به مثابه «سیستم‌عامل» هویت دینی عمل می‌کند. این اصل، مؤلفه‌های هویت دینی - از جمله باورها، ارزش‌ها و مناسک - را از حالت پراکنده و جزیره‌ای خارج کرده و در قالب یک منظومه منسجم و پویا سازمان‌دهی می‌کند. بر همین اساس، ضعف هویت دینی جمعی که در بیانات حضرت آیت‌الله‌العظمی‌سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله مورد تأکید قرار گرفته، نه به دلیل کم‌رنگ بودن مناسک دینی، بلکه ناشی از کنار رفتن یا فهم نادرست از اصل ولایت به عنوان محور سازمان‌دهنده هویت است. برای تبیین دقیق‌تر این سازوکار و تحلیل نقش ولایت در شکل‌گیری هویت دینی مؤمنان در برابر طاغوت، پژوهش حاضر در چهار گام اصلی دنبال می‌شود: نخست، تحلیل ابعاد بنیادین ولایت مؤمنان؛ دوم، بررسی نسبت میان ولایت الهی و ولایت مؤمنان؛ سوم، تبیین رابطه ولایت طاغوت با دو نوع ولایت پیش‌گفته؛ و چهارم، تحلیل جامع نسبت این سه نوع ولایت با هویت دینی سامان می‌یابد.

۱. دو بعد ولایت مؤمنان

با اتکا بر روش تحلیل تطبیقی و بررسی دیدگاه‌های مقام معظم رهبری، دو بعد اساسی مفهوم ولایت مؤمنان از آیات قرآن کریم استخراج شده است. این دو بعد که در آثار ایشان مورد تأکید قرار گرفته‌اند، نشان از اهمیت والای این مفهوم در اندیشه اسلامی دارد:

بعد اول: همبستگی، انسجام و اتحاد درونی

بعد نخست، تأکید بر انسجام، همبستگی و اتحاد درونی مؤمنان است. این بعد نشان‌دهنده اهمیت وحدت میان اعضای جامعه اسلامی است، به گونه‌ای که مؤمنان همچون اجزای یک ارگانیسم واحد عمل می‌کنند؛ رنج یک عضو به تمام سیستم سرایت کرده و واکنش همدلانه‌ای ایجاد می‌کند. این مفهوم در روایاتی چون «مؤمنان مانند اجزای یک بدن‌اند؛ اگر عضوی درد کند، دیگر اعضا نیز به تب و بی‌خوابی دچار می‌شوند» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۱۵۰/۵۸) و «مؤمنان همچون ساختاری مهندسی‌شده‌اند که هر عضو به استحکام کل کمک می‌کند.» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۱۵۰/۵۸) بر لزوم وحدت، همبستگی و همکاری میان مسلمانان تأکید دارند که مسلمانان باید همچون اجزای یک ساختمان، به هم پیوسته و متحد باشند و در برابر تهدیدات خارجی، یکپارچه عمل کرده و از یکدیگر حمایت کنند.

قرآن کریم نیز به نقش همبستگی و همدلی در میان مؤمنان اشاره دارد و آن‌ها را در برابر کافران قوی و محکم، اما در میان خود مهربان و دلسوز توصیف می‌کند: ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ (فتح: ۲۹)

این آیه تصویری از مؤمنانی ارائه می‌دهد که هویت دینی‌شان تعیین‌کننده رفتارهای اجتماعی‌شان است. هویت دینی، برخاسته از ایمان به خدا و اعتقاد به برادری میان مؤمنان، موجب می‌شود افراد در برابر کفر و نفاق استوار بمانند و در عین حال، با محبت و همدلی، وحدت و انسجام جامعه اسلامی را تقویت کنند. این تعادل میان قاطعیت در برابر دشمنان و مهربانی با هم‌کیشان، ویژگی برجسته هویت دینی مؤمن است (قطب، ۱۴۲۵: ۳۳۳۲/۶؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۱۱۴/۲۲).

عبارت «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» بر انسجام درونی و تحمل مؤمنان نسبت به یکدیگر تأکید دارد. مؤمنان باید از بداخلاقی، درگیری و اتهام‌زنی پرهیز کرده و برای تحقق اهداف والا با یکدیگر همکاری کنند. (خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۹۶) حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله معتقد است که امت اسلامی زمانی ولایت به معنای قرآنی دارد که انسجام کامل و ارتباطی یکپارچه میان افراد و جناح‌های مختلف برقرار باشد:

«در زمینه ارتباطات داخلی، امت اسلام هنگامی ولایت به معنای قرآنی دارد که همبستگی کامل، ارتباط، اتحاد و انسجام هر چه بیشتر میان افراد و جناح‌های مختلف آن تأمین شود. نباید هیچ‌گونه تفرقه و اختلالی در میان امت بزرگ اسلامی وجود داشته باشد و صفوف مختلفی در داخل امت شکل نگیرد.» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۲۸).

در تفسیر حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله از آیات ولایت، بعد نخست ولایت مؤمنان به معنای حرکت هماهنگ همه افراد و گروه‌ها به سوی هدفی مشترک است. این اصل بنیادین، ضمن تقویت هویت جمعی مسلمانان، ابزار مؤثری برای مقابله با تهدیدات خارجی فراهم می‌آورد و اتحاد جامعه اسلامی را به سطح بالایی می‌رساند.

بعد دوم: نفوذناپذیری، استقلال سیاسی و فکری

بعد دوم ولایت مؤمنان، بر اساس اندیشه قرآنی مقام معظم رهبری، بر «نفوذناپذیری و استقلال سیاسی و فکری امت اسلامی» و نفی هرگونه سلطه‌پذیری از قدرتهای بیگانه استوار است. (حسینی خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۲۷-۴۲۸) این اصل، نه به معنای انزوای مطلق، بلکه ضامن

حفظ هویت، عزت و اقتدار امت در عرصه روابط بین‌الملل است. بنیان این رویکرد در آیات قرآن کریم، به‌ویژه آیه ۵۱ سوره مائده، نهفته است: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ...﴾. حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله در تبیین این مطلب و اصل عدم سلطه‌پذیری می‌فرماید:

«امت اسلامی باید سعی کند روابط خود را با دنیای غیر مسلمان و غیر این امت جوری تنظیم کند که یک ذره تحت فرمان آن‌ها قرار نگیرد، یک ذره تحت تأثیر افکار آن‌ها قرار نگیرد... هم‌جبهگی و پیوستگی ملت مسلمان با آن‌ها به کلی ممنوع است، در صورتی که این پیوستگی موجب بشود که امت مسلمان تحت تأثیر قرار بگیرد.» (حسینی خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ص ۴۲۷).

بر مبنای این منظومه معرفتی، نفی سلطه و حفظ استقلال امت اسلامی نه فقط یک فضیلت اخلاقی، بلکه یکی از ارکان نظام‌سازی دینی و حفظ ساختار هویتی جامعه اسلامی است. این اصل، در سیره امامان معصوم علیهم‌السلام به روشنی به منصفه ظهور رسیده است و تجلی آن را می‌توان در کنش‌های سیاسی - فرهنگی حضرات در برابر قدرت‌های سلطه‌گر مشاهده کرد. برای نمونه، پاسخ امام زین‌العابدین علیه‌السلام به نامه تهدیدآمیز قیصر روم، صرفاً واکنشی دیپلماتیک نبود، بلکه تجلی گفتمانی الهی بود که در آن، هویت ایمانی و استقلال فکری بر هر نوع مصلحت‌اندیشی سیاسی غلبه داشت. این پاسخ چنان عمیق و متقن بود که قیصر را به اعتراف به منشأ الهی آن واداشت. همچنین، ابتکار امام محمد باقر علیه‌السلام در مواجهه با چالش ضرب سکه در عصر عبدالملک بن مروان، تنها یک اقدام اقتصادی نبود، بلکه تلاشی راهبردی برای حفظ کرامت و استقلال مالی امت اسلامی بود؛ اقدامی که با تکیه بر عقلانیت دینی، ساختار وابسته مالی به قدرت‌های بیگانه را فرو ریخت و زمینه‌ساز شکل‌گیری نظام پولی جدیدی با پشتوانه دینی شد. (ابن عبدربه، ۱۴۰۷ق: ۷۳/۲؛ بیهقی، ۱۴۲۰ق: ۳۴۲) این اقدامات، تجلی‌های تاریخی اصل قرآنی «لَا تَتَّخِذُوا... أَوْلِيَاءَ» به شمار می‌روند که در اندیشه حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله نیز، بنیان هر نوع تعامل راهبردی با قدرت‌های جهانی تلقی می‌شود و مرز هویتی «نفوذناپذیری» را به‌مثابه مؤلفه‌ای بنیادین از ولایت ایمانی ترسیم می‌نماید.

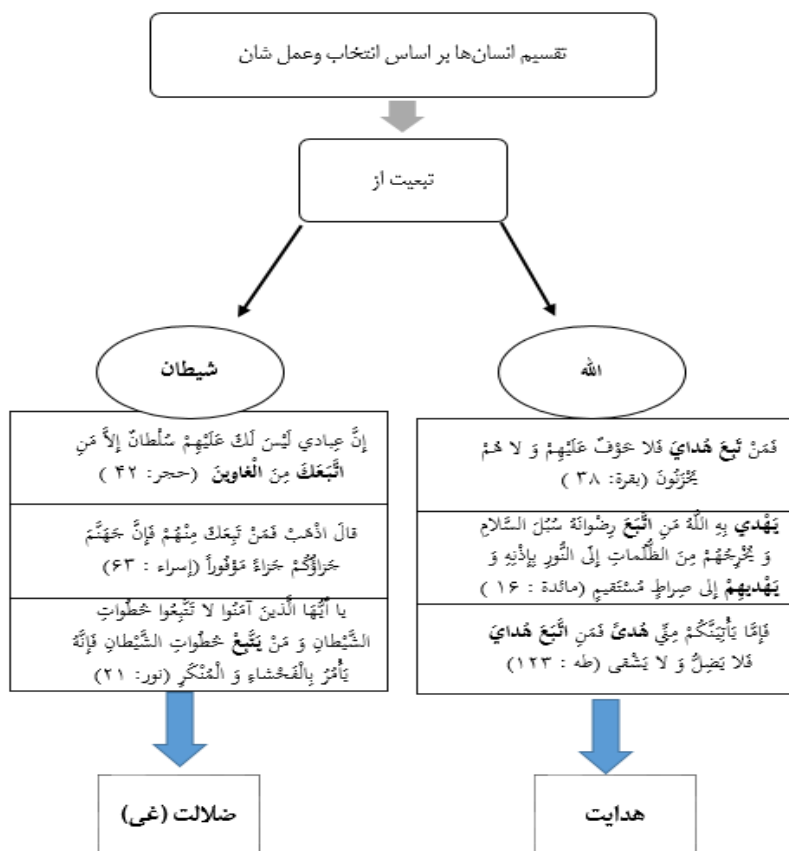
در این چارچوب قرآنی، مقصود از «ولایت» ممنوعه با بیگانگان، صرفاً همکاری یا تعامل سیاسی نیست؛ بلکه ایجاد پیوندی عمیق، مستمر و هویتی است که به تضعیف استقلال فکری و فرهنگی امت اسلامی می‌انجامد و بستر سلطه فکری و سیاسی بیگانگان را فراهم می‌سازد. قرآن کریم،

کسانی را که از ترس آسیب‌های احتمالی یا برای کسب منافع زودگذر به سمت جبهه دشمنان می‌شتابند، «بیماردلان» می‌نامد و می‌فرماید: ﴿فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ...﴾ (مائده: ۵۲). این شتاب‌زدگی و سازش‌پذیری، در حقیقت برخاسته از ضعف ایمان و بی‌اعتمادی به وعده‌های الهی درباره پیروزی نهایی جبهه حق است. بر همین اساس، رهبر معظم انقلاب با تأکید بر مرزبندی روشن امت اسلامی با جبهه کفر، هشدار می‌دهند که هرگونه تأثیرپذیری از جریان‌های غیر اسلامی، به‌ویژه جریان‌های ضداسلامی، ممنوع است؛ زیرا امت اسلامی «حق ندارد پیوند خود را با دنیای خارج از اسلام، جز به صورت فرادست بودن، بالادست بودن، برقرار کند.» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۲۷) ایشان در عین حال تصریح می‌کنند که این اصل، به معنای نفی مطلق ارتباط با دنیای غیر مسلمان نیست؛ چنانکه می‌فرمایند: «اینکه می‌گوییم با دولت‌های غیر مسلمان و با امم غیر مسلمان رابطه‌ها قطع است، نه به این معناست که عالم اسلام و امت اسلامی در انزوای سیاسی به سر خواهد برد... روابط معمولی دارد. ولایت با آن‌ها ندارد، پیوستگی با آن‌ها ندارد، پیوند جوهری و ماهوی با آن‌ها ندارد» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۲۸).

بنابراین اصل «نفوذناپذیری و استقلال سیاسی و فکری»، که از آموزه‌های قرآن کریم و سیره نورانی اهل‌بیت (علیهم‌السلام) سرچشمه می‌گیرد و در اندیشه حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای (رحمته‌الله) به‌صورت منظومه‌ای راهبردی تبیین شده است، از ارکان اساسی حفظ هویت دینی، کرامت انسانی و اقتدار تمدنی امت اسلامی در جهان معاصر به شمار می‌رود و تعاملات متعارف سیاسی، اقتصادی و دیپلماتیک، مادامی‌که به نفی استقلال و هویت اسلامی منجر نشود، در چهارچوب عقلانیت دینی قابل‌پذیرش است (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۲۵-۴۲۷).

۲. ولایت الهی؛ اصل بنیادین برای تحقق ولایت مؤمنان

برای بررسی رابطه ولایت الهی و ولایت مؤمنان، قرآن کریم انسان‌ها را به دو گروه اصلی تقسیم می‌کند: اولیای خدا و اولیای شیطان. این تقسیم‌بندی بر اساس انتخاب میان دو مسیر اصلی است: پیروی از خداوند که به هدایت و سعادت منجر می‌شود، یا پیروی از شیطان که به ضلالت و شقاوت می‌انجامد (اسراء: ۶۱-۶۵). واژه کلیدی در این زمینه «تبعیت» است که نشان‌دهنده مسیر انتخاب‌شده توسط انسان است. (علوی‌نژاد، ۱۳۷۹: ۴۱-۴۳) این دو مسیر، نمایانگر انتخاب‌های انسان‌اند (نمودار ۳).

آیات قرآن بر اهمیت تبعیت و ولایت تأکید دارند. آیه «اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَ لَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ» (اعراف: ۳) به صراحت بیان می‌کند که مؤمنان باید تنها از خداوند و پیامبر او پیروی کنند و از پیروی اولیای دیگر خودداری نمایند. همچنین، آیه «إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ» (نحل: ۱۰۰) نشان می‌دهد که سلطه شیطان تنها بر کسانی است که او را به ولایت خود برگزیده‌اند. واژه «یتولونه» به جای «یتبعونه»، رابطه عمیق میان ولایت و تبعیت را برجسته می‌سازد.

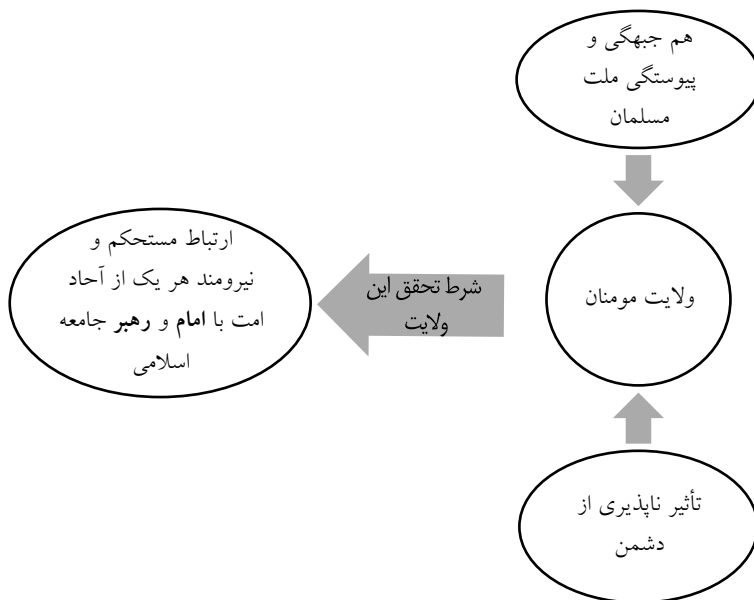
در آیه ﴿فَرِيقًا هَدَىٰ وَ فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ يُحْسِبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ (اعراف: ۳۰)، گمراهی برخی از مردم به دلیل انتخاب شیطان به عنوان ولی بیان شده است. این آیات ارتباط میان واژه‌های «تبعیت»، «ولایت»، «هدایت» و «ضالالت» را به وضوح نشان می‌دهند و تأکید دارند که انتخاب ولی، مسیر زندگی فرد را مشخص کرده و او را به هدایت یا ضالالت سوق می‌دهد (علوی‌نژاد، ۱۳۷۹: ۲۳-۲۴، ۴۴-۴۶).

انتخاب ولی، یک تصمیم سرنوشت‌ساز است که مسیر زندگی فرد را تعیین می‌کند. پیروی از خداوند به هدایت و سعادت و پیروی از شیطان به ضالالت و شقاوت منجر می‌شود.

این مقدمه نشان می‌دهد که تحقق ولایت مؤمنان، که شامل انسجام درونی و مصونیت از نفوذ دشمن است، تنها با پذیرش ولایت خداوند ممکن می‌شود. در ادبیات دینی، ولایت رسول الله ﷺ، ائمه معصومین علیهم السلام و در عصر غیبت، ولی فقیه به عنوان امتداد و تجلی ولایت الهی شناخته می‌شود. حضرت آیت الله العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمه الله در تبیین نقش ولایت الهی در تحقق انسجام درونی و مصونیت از نفوذ دشمن (ولایت مؤمنان) به رهبری که تجلی ولایت الهی است اشاره نموده می‌فرماید:

«اگر یک جامعه و امتی بخواهد که ولایت قرآنی را به این معنا داشته باشد (حسینی خامنه‌ای، طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن: ۱۴۰۰: ۴۳۱) یعنی همه نیروهای جامعه به صورت یک قدرت متراکم، به مصالح جمعی بشریت به کار بیاید و جامعه بتواند مانند مشت واحدی در برابر جناح‌ها، صف‌ها و قدرت‌های مخاصم عمل کند - به یک قلب نیاز دارد که شرایطی هم داشته باشد. باید بسیار آگاه باشد، باید بسیار بداند، باید بسیار مصمم باشد، باید دیدی متفاوت داشته باشد، باید از هیچ چیز در راه خدا نهراسد و باید هرگاه لازم شد، خود را نیز در راه خدا فدا کند. ما چنین موجودی را چه می‌نامیم؟ امام. امام یعنی حاکم و پیشوایی که از طرف پروردگار در جامعه معین می‌شود. (حسینی خامنه‌ای، طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن: ۱۴۰۰: ۴۳۲) اگر این پیکر بزرگ - امت اسلامی - بخواهد زنده، موفق و پایدار بماند، باید ارتباطش با این مرکز، این قلب متحرک و پرهیجان، همواره مستحکم، نیرومند و برقرار باشد.» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۳۳)

با توجه به این تحلیل، تبعیت از ولایت الهی به عنوان یک اصل اساسی منجر به ایجاد نوعی ولایت اجتماعی می‌شود که شامل همبستگی داخلی، نفوذناپذیری در برابر تهدیدات خارجی و ارتباط مستحکم با امام یا رهبر جامعه است. تحقق این سه رکن به معنای تحقق کامل ولایت قرآنی در جامعه است و به طور عملی در سطح فردی و اجتماعی نمود پیدا می‌کند. (نمودار ۴)

نمودار ۴: شرط تحقق ولایت قرآنی

۳. رابطه ولایت الهی و ولایت مؤمنان با ولایت طاغوت

همان‌گونه که از تحلیل‌های قرآنی حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله‌علیه برمی‌آید، ولایت الهی نقشی زیربنایی در تحقق ولایت مؤمنان ایفا می‌کند. در ادامه، رابطه ولایت الهی و ولایت مؤمنان با مفهوم ولایت طاغوت، که در متون دینی به‌عنوان نقطه مقابل ولایت الهی شناخته می‌شود، مورد بررسی قرار می‌گیرد. حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله‌علیه بر این باورند که افراد و جوامع بر اساس نوع ولایتی که از آن پیروی می‌کنند، در دو دسته کلی قرار می‌گیرند: کسانی که تحت ولایت الهی قرار دارند و کسانی که به ولایت طاغوت تن می‌دهند.

الف. فرد دارای ولایت: یک فرد در صورتی دارای ولایت است که شناخت درستی از «ولی» داشته و برای هر چه بیشتر وابسته و مرتبط ساختن خود به او که مظهر «ولایت خدا» است، دائماً در تلاش و کوشش بسر برد، (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۵۵) حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله‌علیه شاخصه فرد دارای ولایت را این‌گونه تبیین می‌کند: «ولایت در یک انسان، به معنای

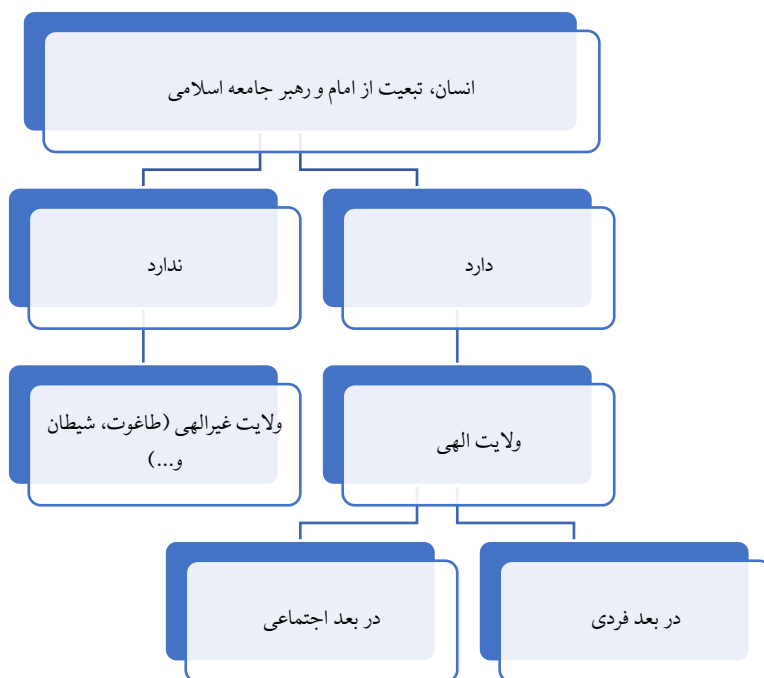
وابستگی فکری و عملی هر چه بیشتر و روزافزون‌تر با ولّی است. ولّی را پیدا کن، ولّی خدا را بشناس، آن کسی که او ولّی حقّانی [منسوب به حق] جامعه اسلامیست، او را مشخص کن، بعد از آنکه مشخص کردی، شخصاً از لحاظ فکر، از لحاظ عمل، از لحاظ روحیات، از لحاظ راه و رسم و روش، خودت را به او متصل کن، مرتبط کن، دنبالش راه بیفت، حرکت بکن. اگر تلاش تو تلاش او، جهاد تو جهاد او، دوستی تو دوستی او، دشمنی تو دشمنی او، جبهه‌بندی‌های تو جبهه‌بندی‌های او باشد؛ تو دارای ولایتی.» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰، ص ۴۴۸ - ۴۴۹).

چنین فردی تلاش‌ها، دوستی‌ها، دشمنی‌ها و رفتارهای خود را با ولّی هماهنگ کرده و زندگی‌اش بازتاب‌دهنده خط‌مشی ولّی الهی می‌شود.

ب. جامعه دارای ولایت: جامعه دارای ولایت نیز جامعه‌ای است که ولّی در آن مشخص و الهام‌بخش همه فعالیت‌ها و حرکت‌ها باشد (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۵۷). حضرت آیت‌الله خامنه‌ای شاخصه جامعه داری ولایت را این‌گونه تبیین می‌کند: «ولایت یک جامعه به این است که ولّی در آن جامعه، اولاً مشخص باشد، بدانند که این است ولّی، این یک؛ ثانیاً منشأ و الهام‌بخش همه نیروها، نشاط‌ها، فعالیت‌های آن جامعه باشد. قطبی باشد که همه جوی‌ها و سرچشمه‌ها از او سرازیر می‌شود. مرکزی باشد که همه فرمان‌ها را او می‌دهد و همه قانون‌ها را او اجرا می‌کند. نقطه‌ای باشد که همه رشته‌ها و نخ‌ها به آن‌ها برگردد، همه به او نگاه کنند، همه دنبال او بروند. موتور زندگی را او روشن بکند در این جامعه، راننده و پیش‌قراول کاروان زندگی در جامعه، او باشد. این جامعه، جامعه دارای ولایت است.» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۵۱ و ۴۵۲).

ولّی در این جامعه، مظهر ولایت الهی و جانشین خداوند در زمین است و با بهره‌گیری از استعدادها و توانایی‌های انسان‌ها، آن‌ها را به‌سوی تکامل و تعالی هدایت می‌کند. برنامه‌های او بر اساس ارزش‌های الهی مانند یاد خدا (نماز)، توزیع عادلانه ثروت (زکات)، ترویج نیکی‌ها (امر به معروف) و مقابله با بدی‌ها (نهی از منکر) تنظیم می‌شود و جامعه را به هدف نهایی آفرینش انسان، یعنی تقرب الهی و تحقق انسانیت اصیل، نزدیک‌تر می‌سازد (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۵۷). حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای رحمته‌الله تأکید دارند که «هر ولایتی به‌جز ولایت خدا و جانشینانش، ولایت شیطان و طاغوت است... طاغوت به منافع جامعه از دریچه سود شخصی می‌نگرد و انسان را از نور معرفت و انسانیت محروم می‌سازد.» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۴۸۷) پذیرش ولایت طاغوت موجب تسلط شیطان بر نیروهای انسان و انحراف از مسیر الهی می‌شود.

بر اساس این دیدگاه، هر جامعه یا فردی که از ولایت الهی تبعیت نکند، به صورت آگاهانه یا ناخودآگاه در مسیر اهداف و ارزش‌های ولایت طاغوت قرار می‌گیرد و این تقابل بنیادین بین دو ولایت، تعیین‌کننده سرنوشت جوامع و افراد است (نمودار ۵).

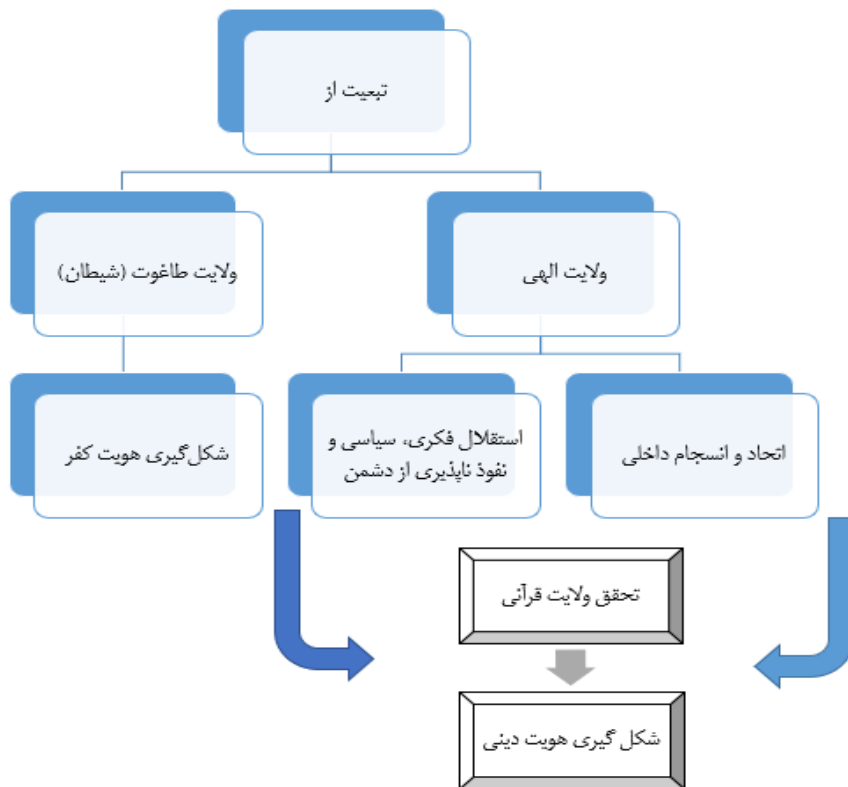
نمودار ۵: تقابل ولایت الهی و ولایت طاغوت

۴. ولایت الهی؛ سازنده هویت دینی در تقابل با طاغوت

با تبیین رابطه میان سه نوع ولایت (ولایت الهی، ولایت مؤمنان و ولایت طاغوت)، اهمیت این موضوع در روایات معصومان علیهم‌السلام و نقش آن در شکل‌گیری هویت دینی به‌وضوح روشن می‌شود. بر اساس این دیدگاه، تبعیت از ولایت الهی، معیاری اساسی برای تمایز فرد و جامعه از دیگر افراد و جوامع است. فردی که با پذیرش جهان‌بینی توحیدی، ارزش‌ها و گرایش‌های خود را با ولّی الهی هماهنگ می‌سازد، در دایره ولایت الهی قرار می‌گیرد. در مقابل، فردی که از ولایت الهی تبعیت

نمی‌کند و رفتارها و گرایش‌هایش با آن ناسازگار است، حتی اگر به مبدأ و معاد معتقد بوده و مناسک دینی خود را انجام دهد، آگاهانه یا ناآگاهانه در حیطة ولایت طاغوت قرار دارد و عملکرد او به تقویت این ولایت می‌انجامد.

ولایت، به‌عنوان معیاری کلیدی در تقسیم‌بندی هویت‌ها، رکن اساسی در شکل‌گیری هویت دینی است. هویت دینی بر پایه جهان‌بینی فرد تعریف می‌شود؛ جهان‌بینی‌ای که بینش‌ها، ارزش‌ها و گرایش‌های او را مشخص کرده و جایگاه او را در جامعه تبیین می‌کند. در منظومه فکری مقام معظم رهبری، ولایت در جهان‌بینی توحیدی، محوری‌ترین عامل در تعیین هویت فردی و اجتماعی است. این اهمیت بنیادین، دلیل تأکید فراوان روایات اسلامی بر موضوع ولایت است (نمودار ۶).

نمودار ۶: رابطه ولایت و هویت دینی

ولایت نه تنها راهنمایی برای هدایت فرد و جامعه به سوی هویت دینی است، بلکه دژ مستحکم در برابر نفوذ طاغوت‌ها و شیاطین محسوب می‌شود. به عنوان نمونه، امام رضا (علیه السلام) در حدیثی ولایت را شرط تحقق توحید معرفی می‌کند:

«...اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنِي فَمَنْ دَخَلَ حِصْنِي أَمِنَ مِنْ عَذَابِي قَالَ فَلَمَّا مَرَّتِ الرَّاحِلَةُ نَادَانَا بِشُرُوطِهَا وَ أَنَا مِنْ شُرُوطِهَا...» (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۲: ۱۳۵).

عبارت «وَأَنَا مِنْ شُرُوطِهَا» به روشنی بر لزوم پذیرش و تبعیت از ولایت ولی خداوند سبحان تأکید دارد. ولایت الهی، نه تنها عامل انسجام بخش امت اسلامی، بلکه محور هویت توحیدی و ابزاری برای مقابله با نفوذ طاغوت‌ها است. این نقش محوری ولایت در شکل دهی به هویت دینی و مقاومت در برابر نظام‌های سلطه، در منظومه فکری حضرت آیت الله العظمی سیدعلی حسینی خامنه‌ای (ره) به صورت مکرر مورد تأکید قرار گرفته است. ایشان در دیدار با مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی (۱۳۹۷: ۹: ۴) به حکام برخی کشورهای اسلامی توصیه کردند: «نصیحت ما به حکام کشورهای اسلامی این است که به ولایت اسلام برگردند؛ تحت ولایت الله قرار بگیرند؛ ولایت آمریکا و ولایت طاغوت به کار آن‌ها نخواهد آمد.» (خامنه‌ای ۱۳۹۷).

در مجموع ولایت الهی نه تنها سنگ بنای تکوین هویت دینی به شمار می‌رود، بلکه به عنوان عاملی بنیادین، نقشی محوری در مقابله با چالش‌های ناشی از سلطه طاغوت‌ها ایفا کرده و حرکت امت اسلامی را در مسیر توحیدی تضمین می‌کند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان می‌دهد که ولایت، به عنوان یکی از اصول بنیادین اسلام، نقشی کلیدی در تکوین و تقویت هویت دینی افراد و جوامع اسلامی ایفا می‌کند. از دیدگاه مقام معظم رهبری، ولایت قرآنی نیازمند رهبری آگاه و شجاع است که بتواند جامعه را به سمت مصالح جمعی هدایت کند. این رهبری، با ایجاد ارتباطی مستحکم و پویا میان امام و امت، به انسجام درونی جامعه کمک کرده و هویت دینی را در برابر تهدیدات حفظ می‌کند.

هویت دینی، مبتنی بر ایمان به خداوند و نفی طاغوت، مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها و رفتارهایی است که شاکله هویت فردی و جمعی مسلمانان را شکل می‌دهد. ولایت، با تقویت احساس تعلق به جامعه اسلامی، این هویت را مستحکم‌تر می‌سازد.

ولایت به عنوان یک اصل قرآنی، بر ضرورت ارتباط عمیق و همبستگی میان اعضای جامعه اسلامی تأکید دارد. این اصل، زمینه‌ساز شکل‌گیری هویت جمعی و تقویت مقاومت در برابر نفوذهای خارجی است. پذیرش ولایت الهی، که از طریق ولایت رسول خدا ﷺ، ائمه معصومین (علیهم‌السلام) و در عصر غیبت، ولایت فقیه تجلی می‌یابد، نقشی هدایتگر در مسیر کمال و سعادت مؤمنان ایفا کرده و شکل‌گیری و تقویت هویت دینی آنان را به دنبال دارد.

مطابق روایات معصومین (علیهم‌السلام)، ولایت نه تنها یک اصل اعتقادی، بلکه شرط پذیرش سایر اعمال دینی است. تأکید بر ولایت، به معنای تقویت ایمان و عبودیت است و در نتیجه، به استحکام هرچه بیشتر هویت دینی افراد می‌انجامد.

بر این اساس ولایت، عنصری حیاتی در تکوین و تقویت هویت دینی است. با تقویت باور به ولایت و عمل به آن، جامعه اسلامی می‌تواند به انسجام درونی، هویت قوی و مقاومت در برابر تهدیدات دست یابد. از این رو، ترویج فرهنگ ولایت و آشنایی هرچه بیشتر جامعه با این اصل اساسی، ضرورتی انکارناپذیر است.

منابع

- آذرتاش، آذرنوش، فرهنگ معاصر عربی - فارسی، تهران: نی، ۱۳۸۶.
- ابراهیم، مصطفی، المعجم الوسیط، قاهره: دار الدعوة، ۱۹۸۹.
- ابن بابویه، محمد بن علی، عیون أخبار الرضا علیه السلام، تهران: اسلامیه، ۱۳۷۸.
- ابن عبد ربّه، احمد بن محمد، العقد الفريد، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۰۷ق.
- ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، بیروت: دار إحياء الکتب العربیة، مکتب الإعلام الإسلامی. مرکز النشر، بی تا.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار الفكر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۰۷ق.
- اریکسون، اریک، مقدمات روان شناسی اریکسون ترجمه سهیلا خداوردیان و سعید حسن زاده، تهران: پندار تابان، ۱۳۹۶.
- ازهری، محمد بن احمد، تهذیب اللغة، بیروت: دار إحياء التراث العربی، بی تا.
- ایزوتسو، توشی هیکو، مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن مجید ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: فرزانه روز، ۱۳۹۴.
- برقی، احمد بن محمد، المحاسن، قم: دار الکتب الإسلامیه، ۱۳۷۱.
- بیهقی، براهیم بن محمد، المحاسن و المساوی، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۰ق.
- جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح للجوهری، بیروت: دار العلم للملایین، بی تا.
- جوادی آملی، عبدالله، ولایت فقیه: رهبری در اسلام، قم: مرکز نشر فرهنگي رجاء، ۱۳۶۸.
- جوادی آملی، عبدالله، ولایت در قرآن، قم: اسرا، ۱۳۸۳.
- حسینی طهرانی، محمدحسین، امام شناسی، مشهد: علامه طباطبائی، ۱۴۲۶ق.
- حق جو، عبدالله، ولایت در قرآن ولایت رحمانی و ولایت شیطانی، قم: زائر، ۱۳۸۹.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار کارگزاران نظام، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای، <https://khl.ink/f/>، ۲۸۳۴، ۱۳۷۶، ۶ اردیبهشت.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار فرماندهان نیروی هوایی ارتش، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای، <https://khl.ink/f/>، ۱۸۹۸۹، ۱۳۹۰، ۱۹ بهمن.

خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، <https://khl.ink/f/> ۳۶۳۳۱، ۱۳۹۶، ۷ اردیبهشت.

خامنه‌ای، سیدعلی، روشنائی آینده، تهران: انقلاب اسلامی، ۱۳۹۷.

خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، <https://khl.ink/f/> ۴۱۰۰۷، ۱۳۹۷، ۴ آذر.

خامنه‌ای، سیدعلی، طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، تهران: صهبا، ۱۴۰۰.

خامنه‌ای، سیدعلی، تفسیر سورة براءت، تهران: انقلاب اسلامی، ۱۴۰۱.

خمینی، روح الله، صحیفه امام، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی س، ۱۳۸۹.

خمینی، روح الله، دانشنامه امام خمینی، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی س، ۱۳۹۹.

خلیل بن احمد، العین، قم: مؤسسه دار الهجرة، ۱۴۰۹ ق.

دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ، ۱۳۷۷.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، بیروت: دار القلم، ۱۴۱۲ ق.

رحمان نژاد، مینو، اریک اریکسون: زندگینامه، رویکردها، نقد رویکردها، تهران: اکسیر اندیشه، ۱۳۹۸.

رضا، محمد رشید، تفسیر القرآن الحکیم الشهیر بتفسیر المنار، بیروت: دار المعرفة، ۱۴۱۴.

رهبر، عباسعلی، درآمدی بر هویت ملی: در اندیشه حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، تهران: انقلاب اسلامی، ۱۴۰۲.

ساعدی، محمد، آیات امامت و ولایت در تفسیر المنار، قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی، ۱۳۹۴.

سبحانی، جعفر، الالهیات، قم: مرکز العالمی للدراسات الاسلامیة، ۱۴۲۶.

سمرقندی، نصر بن محمد، تفسیر السمرقندی، بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۶.

شرفی، محمدرضا، جوان و بحران هویت، تهران: سروش، ۱۳۷۹.

طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۲.

طاهری خرم آبادی، سید حسن، ولایت و رهبری در اسلام، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹.

طبرسی، فضل بن حسن، البیان، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲.

طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار إحياء التراث العربی، بی تا.
عبدالباقی، محمد فؤاد، المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم، بیروت: دار الفكر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۰۷.

عسکری، حسن بن عبد الله، الفروق فی اللغة، دار الآفاق الجديدة، بی تا.
علوی نژاد، سید حیدر، حوزه معنایی «ولایت» در قرآن و نهج البلاغه، پژوهشهای قرآنی، ش ۶، ۱۳۷۹.

فخریان، اسماعیل، ولایت و انسان سازی در منظومه فکری رهبر انقلاب، قم: شهید کاظمی، ۱۴۰۲.

فیاض بخش، محمد تقی؛ و محسنی، فرید، ولایت و امامت از منظر عقل و نقل، فیض فرزانه، ۱۳۹۶.

قطب، سید، فی ظلال القرآن، بیروت: دار الشروق، ۱۴۲۵.

گیدنز، آنتونی، مقدمات جامعه شناسی ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نی، ۱۳۹۸.

کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی اسلامی، تهران: دار الکتب الإسلامية، ۱۴۰۸ق.

لطف آبادی، محسن، بازخوانی نظری مفهوم «هویت»، خردنامه، ش ۴، ۱۳۹۲، فروردین.

مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

مراغی، احمد مصطفی، تفسیر المراغی، دار الفكر، ۱۳۷۱ق.

مرشدی زاده، علی؛ و احمدلو، کاووس، مؤلفه های هویت اسلامی و ایرانی در اندیشه آیت الله خامنه ای، مطالعات ملی، ۷۰، ۶۳-۷۶، ۱۳۹۶.

مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: مرکز نشر آثار علامه مصطفوی، ۱۳۸۵.

معین، محمد، فرهنگ معین، تهران: زرین، ۱۳۸۸.

مغنیه، محمدجواد، التفسیر الکاشف، قم: دار الکتاب الإسلامی، ۱۴۲۴ق.
 مهدوی، اصغراقا؛ و کاظمی، سید محمد صادق، کلیات فقه سیاسی، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۹.

مؤمنی زاده، حمزه، فرهنگ فارسی بر اساس متون معاصر، تهران: ژرف، ۱۳۹۶.
 مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۳۷۱.
 مکارم شیرازی، ناصر، أنوار الأصول، قم: مدرسة الإمام علی بن أبی طالب علیه السلام، ۱۴۲۸ق.
 نوری، نجیب الله؛ و دیگران، مؤلفه‌های فرایندی و ساختاری هویت دینی بر پایه منابع اسلامی، اسلام و پژوهش‌های روان‌شناختی، ۲، ۷-۲۶، ۱۳۹۵، فروردین.

Simpson, J. A., & Weiner, E. S. C., The Oxford English Dictionary 2nd ed.,
 Oxford: Clarendon, 2010.

References

- ‘Abd al-Bāqī, Muḥammad Fu’ād, al-Mu‘jam al-Mufāhras li-Alfāz al-Qur’ān al-Karīm (Concordance of the Words of the Holy Qur’ān), Beirut: Dār al-Fikr li-l-Ṭibā‘ah wa-l-Nashr wa-l-Tawzī‘, 1407 AH (1986–87 CE).
- Ādharntāsh, Ādharanūsh, Farhang-i Mu‘āshir-i ‘Arabī-Fārsī (Contemporary Arabic–Persian Dictionary), Tehran: Nī, 1386 SH (2007 CE).
- ‘Alawī-Nezhād, Sayyid Ḥaydar, Ḥawzah-yi Ma’nāyī-yi “Wilāyat” dar Qur’ān wa Nahj al-Balāghah (The Semantic Field of “Wilāyah” in the Qur’ān and Nahj al-Balāghah), Pajhūheshhā-yi Qur’ānī, no. 6, 1379 SH (2000–01 CE).
- ‘Askarī, Ḥasan ibn ‘Abd Allāh, al-Furūq fī al-Lughah (The Distinctions in Language), Dār al-Āfāq al-Jadīdah, n.d.
- Azharī, Muḥammad ibn Aḥmad, Tahdhīb al-Lughah (The Refinement of Language), Beirut: Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī, n.d.
- Barqī, Aḥmad ibn Muḥammad, al-Maḥāsin (The Merits), Qom: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah, 1371 SH (1992–93 CE).
- Bayhaqī, Ibrāhīm ibn Muḥammad, al-Maḥāsin wa-l-Masāwī (The Merits and the Defects), Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah, 1420 AH (1999–2000 CE).
- Dehkhodā, ‘Alī-Akbar, Lughat-Nāmah-yi Dehkhodā (Dehkhodā Dictionary), Tehran: University of Tehran, Institute of Publication and Printing, 1377 SH (1998–99 CE).
- Erikson, Erik, Muqaddamāt-i Ruwānshināsī-yi Erikson (An Introduction to Erikson’s Psychology), trans. Soheila Khodavardian and Sa’īd Ḥasan-Zādah, Tehran: Pandār Tābān, 1396 SH (2017–18 CE).
- Fakhrīyān, Ismā‘īl, Wilāyat wa Insān-Sāzī dar Manzūmah-yi Fikrī-yi Rahbar-i Inqelāb (Guardianship and Human Formation in the Intellectual Framework of the Leader of the Islamic Revolution), Qom: Shahīd Kāzīmī, 1402 SH (2023–24 CE).
- Fayyāzbakhsh, Muḥammad Taqī, and Muḥsinī, Farīd, Wilāyat wa Imāmat az Manzar-i ‘Aql wa Naql (Guardianship and Imamate from the Perspectives of Reason and Tradition), Fayz-i Farzān, 1396 SH (2017–18 CE).
- Giddens, Anthony, Muqaddamāt-i Jāmi‘ah-Shināsī (Introduction to Sociology), trans. Hūshang Nāyibī, Tehran: Nī, 1398 SH (2019–20 CE).

- Ḥaqqjū, 'Abd Allāh, Wilāyat dar Qur'ān: Wilāyat-i Raḥmānī wa Wilāyat-i Shayṭānī (Guardianship in the Qur'ān: Divine and Satanic Guardianship), Qom: Zā'ir, 1389 SH (2010–11 CE).
- Ḥusaynī Tehrānī, Muḥammad Ḥusayn, Imām-Shināsī (Knowing the Imām), Mashhad: 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī, 1426 AH (2005–06 CE).
- Ibn 'Abd Rabbih, Aḥmad ibn Muḥammad, al-'Iqd al-Farīd (The Unique Necklace), Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1407 AH (1986–87 CE).
- Ibn Bābūyah, Muḥammad ibn 'Alī, 'Uyūn Akhbār al-Riḍā (The Reports Concerning Imām al-Riḍā), Tehran: Islāmiyyah, 1378 SH (1999 CE).
- Ibn Fāris, Aḥmad ibn Fāris, Mu'jam Maqāyīs al-Lughah (A Dictionary of the Standards of Language), Beirut: Dār Ihya' al-Kutub al-'Arabiyyah / Maktab al-I'lām al-Islāmī, n.d.
- Ibn Manzūr, Muḥammad ibn Mukarram, Lisān al-'Arab (The Arabic Language), Beirut: Dār al-Fikr li-l-Ṭibā'ah wa-l-Nashr wa-l-Tawzī', 1407 AH (1986–87 CE).
- Ibrāhīm, Muṣṭafā, al-Mu'jam al-Wasīṭ (The Intermediate Dictionary), Cairo: Dār al-Da'wah, 1989 CE.
- Izutsu, Toshihiko, Mafāhīm-i Akhlāqī-Dīnī dar Qur'ān-i Majīd (Ethico-Religious Concepts in the Qur'ān), trans. Fereydūn Badreh'ī, Tehran: Farzān Rūz, 1394 SH (2015–16 CE).
- Jawādī Āmulī, 'Abd Allāh, Wilāyat dar Qur'ān (Guardianship in the Qur'ān), Qom: Isrā', 1383 SH (2004–05 CE).
- Jawādī Āmulī, 'Abd Allāh, Wilāyat-i Faqīh: Rahbarī dar Islām (Guardianship of the Jurist: Leadership in Islam), Qom: Markaz-i Nashr-i Farhangī-yi Rajā', 1368 SH (1989–90 CE).
- Jawharī, Ismā'īl ibn Ḥammād, al-Ṣiḥāḥ li-l-Jawharī (al-Ṣiḥāḥ Dictionary), Beirut: Dār al-'Ilm li-l-Malāyīn, n.d.
- Khalīl ibn Aḥmad, al-'Ayn (The 'Ayn Dictionary), Qom: Mu'assasah Dār al-Hijrah, 1409 AH (1988–89 CE).
- Khāmene'ī, Sayyid 'Alī, Bayānāt dar Didār-i Farmāndahān-i Nīrū-yi Havā'ī-yi Artish (Speech at the Meeting with Air Force Commanders), Information Office for the Preservation and Publication of the Works of Ayatollah Sayyid 'Alī Khāmene'ī, <https://khl.ink/f/18989>, 1390 SH (2011 CE), 19 Bahman.
- Khāmene'ī, Sayyid 'Alī, Bayānāt dar Didār-i Kārgozārān-i Nizām (Speech at the Meeting with Officials of the Islamic Republic), Information Office for the Preservation and Publication of the Works of Ayatollah Sayyid 'Alī Khāmene'ī, <https://khl.ink/f/2834>, 1376 SH (1997 CE), 6 Ordibehesht.

- Khāmene'ī, Sayyid 'Alī, Bayānāt dar Didār-i Mas'ulān-i Nizām wa Mihmānān-i Kunfarāns-i Waḥdat-i Islāmī (Speech at the Meeting with Officials of the Islamic Republic and Guests of the Islamic Unity Conference), Information Office for the Preservation and Publication of the Works of Ayatollah Sayyid 'Alī Khāmene'ī, <https://khl.ink/f/41007>, 1397 SH (2018 CE), 4 Āzar.
- Khāmene'ī, Sayyid 'Alī, Bayānāt dar Didār-i Shirkat Sandegān dar Musābaqāt-i Bayn al-Milālī-yi Qur'ān (Speech at the Meeting with Participants in the International Qur'ān Competition), Information Office for the Preservation and Publication of the Works of Ayatollah Sayyid 'Alī Khāmene'ī, <https://khl.ink/f/36331>, 1396 SH (2017 CE), 7 Ordibehesht.
- Khāmene'ī, Sayyid 'Alī, Roshānā-yi Āyandah (The Light of the Future), Tehran: Enqelāb-i Islāmī, 1397 SH (2018–19 CE).
- Khāmene'ī, Sayyid 'Alī, Tafsīr-i Sūrah-yi Barā'at (Commentary on Sūrah al-Barā'ah), Tehran: Enqelāb-i Islāmī, 1401 SH (2022–23 CE).
- Khāmene'ī, Sayyid 'Alī, Tarḥ-i Kullī-yi Andīshah-yi Islāmī dar Qur'ān (An Outline of Islamic Thought in the Qur'ān), Tehran: Şahbā, 1400 SH (2021–22 CE).
- Khomeinī, Rūḥ Allāh, Dā'irāt al-Ma'ārif-i Imām Khomeinī (Encyclopedia of Imam Khomeini), Tehran: Institute for Compilation and Publication of the Works of Imam Khomeini, 1399 SH (2020–21 CE).
- Khomeinī, Rūḥ Allāh, Şaḥīfah-yi Imām (The Imam's Şaḥīfah), Tehran: Institute for Compilation and Publication of the Works of Imam Khomeini, 1389 SH (2010–11 CE).
- Kulaynī, Muḥammad ibn Ya'qūb, al-Kāfī, Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah, 1408 AH (1987–88 CE).
- Loṭfābādī, Muḥsin, Bāzkhwānī-yi Mafhūmī-yi Naẓarī-yi “Huviyyat” (A Reconsideration of the Theoretical Concept of “Identity”), Kheradnāmah, no. 4, Farvardin 1392 SH (March–April 2013 CE).
- Mahdavi, Aşghar Āqā, and Kāzimī, Sayyid Muḥammad Şādiq, Kulliyāt-i Fiqh-i Siyāsī (Foundations of Political Jurisprudence), Tehran: Research Institute for Islamic Seminary and University, 1399 SH (2020–21 CE).
- Majlisī, Muḥammad Bāqir ibn Muḥammad Taqī, Biḥār al-Anwār al-Jāmi'ah li-Durar Akhbār al-A'imma al-Aṭḥār (The Seas of Lights:

- Collection of the Pearls of Reports Concerning the Imams), Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī, 1403 AH (1982–83 CE).
- Makārim Shīrāzī, Nāṣir, Anwār al-Uṣūl (The Lights of Legal Principles), Qom: Madrasah-yi Imām 'Alī ibn Abī Ṭālib, 1428 AH (2007–08 CE).
- Makārim Shīrāzī, Nāṣir, Tafsīr-i Namūnah (Exemplary Commentary), Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah, 1371 SH (1992–93 CE).
- Marāghī, Aḥmad Muṣṭafā, Tafsīr al-Marāghī (Commentary of al-Marāghī), Dār al-Fikr, 1371 AH (1951–52 CE).
- Mughnīyah, Muḥammad Jawād, al-Tafsīr al-Kāshif (The Revealing Commentary), Qom: Dār al-Kitāb al-Islāmī, 1424 AH (2003–04 CE).
- Mu'īn, Muḥammad, Farhang-i Mu'īn (Mu'īn Dictionary), Tehran: Zarrīn, 1388 SH (2009–10 CE).
- Mu'minī-Zādah, Ḥamzah, Farhang-i Fārsī bar Asās-i Mutūn-i Mu'āṣir (Persian Dictionary Based on Contemporary Texts), Tehran: Jorf, 1396 SH (2017–18 CE).
- Murshidī-Zādah, 'Alī, and Aḥmadlū, Kāvus, Mu'allifah-hā-yi Huviyyat-i Islāmī wa Īrānī dar Andīshah-yi Āyat Allāh Khāmene'ī (Components of Islamic and Iranian Identity in the Thought of Ayatollah Khāmene'ī), Muṭāla'āt-i Millī, no. 70, pp. 63–76, 1396 SH (2017–18 CE).
- Muṣṭafavī, Ḥasan, al-Taḥqīq fī Kalimāt al-Qur'ān al-Karīm (Research into the Words of the Holy Qur'ān), Tehran: Markaz-i Nashr-i Āthār-i 'Allāmah Muṣṭafavī, 1385 SH (2006–07 CE).
- Nūrī, Najīb Allāh, et al., Mu'allifah-hā-yi Farāyandī wa Sākhtārī-yi Huviyyat-i Dīnī bar Pāyah-yi Manābī-'i Islāmī (Processual and Structural Components of Religious Identity Based on Islamic Sources), Islām wa Pajhūheshhā-yi Ruwān-Shinākhtī, no. 2, pp. 7–26, Farvardin 1395 SH (March–April 2016 CE).
- Quṭb, Sayyid, Fī Zilāl al-Qur'ān (In the Shade of the Qur'ān), Beirut: Dār al-Shurūq, 1425 AH (2004–05 CE).
- Rāghib Iṣfahānī, Ḥusayn ibn Muḥammad, Mufradāt Alfāz al-Qur'ān (Lexicon of Qur'ānic Terms), Beirut: Dār al-Qalam, 1412 AH (1991–92 CE).
- Rahbar, 'Abbās 'Alī, Darāmadī bar Huviyyat-i Millī: dar Andīshah-yi Ḥaḍrat Āyat Allāh al-'Uẓmā Khāmene'ī (An Introduction to National Identity in the Thought of Ayatollah al-'Uẓmā Khāmene'ī), Tehran: Enqelāb-i Islāmī, 1402 SH (2023–24 CE).
- Raḥmān-Nezhād, Mīnū, Erik Erikson: Zindigīnāmah, Ruykardhā, Naqd-i Ruykardhā (Erik Erikson: Biography, Approaches, and Critique of the Approaches), Tehran: Eksīr-i Andīshah, 1398 SH (2019–20 CE).

- Riḍā, Muḥammad Rashīd, Tafsīr al-Qur'ān al-Ḥakīm al-Shahīr bi-Tafsīr al-Manār (The Wise Qur'ānic Commentary, Known as Tafsīr al-Manār), Beirut: Dār al-Ma'rifah, 1414 AH (1993–94 CE).
- Sā'edī, Muḥammad, Āyāt-i Imāmat wa Wilāyat dar Tafsīr al-Manār (Verses on Imamate and Guardianship in Tafsīr al-Manār), Qom: International Center for Translation and Publication of al-Mustafa, 1394 SH (2015–16 CE).
- Samarqandī, Naṣr ibn Muḥammad, Tafsīr al-Samarqandī (Commentary of al-Samarqandī), Beirut: Dār al-Fikr, 1416 AH (1995–96 CE).
- Sharafī, Muḥammad Riḍā, Javān wa Buḥrān-i Huviyyat (Youth and the Identity Crisis), Tehran: Surūsh, 1379 SH (2000–01 CE).
- Simpson, J. A., & Weiner, E. S. C., The Oxford English Dictionary 2nd ed., Oxford: Clarendon, 2010.
- Subḥānī, Ja'far, al-Ilāhiyyāt (Islamic Theology), Qom: al-Markaz al-'Ālamī li-l-Dirāsāt al-Islāmiyyah, 1426 AH (2005–06 CE).
- Ṭabāṭabā'ī, Muḥammad Ḥusayn, al-Mīzān fī Tafsīr al-Qur'ān (The Balance in the Interpretation of the Qur'ān), Beirut: Mu'assasah al-'Ālamī li-l-Maṭbū'āt, 1402 AH (2005–06 CE).
- Ṭabrisī, Faḍl ibn Ḥasan, al-Bayān (The Clarification), Tehran: Nāṣir Khusraw, 1372 SH (1993–94 CE).
- Ṭāhirī Khurramābādī, Sayyid Ḥasan, Wilāyat wa Rahbarī dar Islām (Guardianship and Leadership in Islam), Qom: Research Institute for Islamic Sciences and Culture, 1389 SH (2010–11 CE).
- Ṭūsī, Muḥammad ibn Ḥasan, al-Tibyān fī Tafsīr al-Qur'ān (The Explanation in the Interpretation of the Qur'ān), Beirut: Dār Ihya' al-Turāth al-'Arabī, n.d.